

An underwater photograph of a shark swimming towards the viewer. The water is a deep blue, and the shark's dark silhouette is prominent against the lighter blue background. The shark's head and front fins are visible, and it appears to be moving through the water.

ERNEST HEMINGWAY

**ANG
MATANDA
AT ANG
DAGAT**

**SALIN NI
JESUS MANUEL SANTIAGO**

Print Tungong PDF (P2P) Digital: Pagpagaspas ng mga Pahina-Pakpak

Unang hakbang ang proyektong Print Tungong PDF (P2P) Digital sa hangarin ng UP Sentro ng Wikang Filipino – Diliman na makapag-ambag sa larangan ng digital humanities. Sa panahon ng pag-unlad ng mas makabagong digital na mga teknolohiya, mahalagang mahusto ang pagbubuo ng mga korpus na nakasulat at nakalathala sa wikang Filipino at mga wika sa Pilipinas upang makapag-ambag sa balon at batis ng kaalaman sa Pilipinas. Kasabay ng pagbabanyuhay tungong portable document format (PDF) ng mga piling aklat na nauna nang inilimbag ng Sentro sa nakalipas na mga dekada, hinihiraya naming makapag-aambag ito tungo sa pagbubuo ng digital corpus ng aming opisina at ng unibersidad.

Layunin ng P2P Digital na suportahan ang bukas na pag-akses (open access), lalo na sa panahon ng pandemya. Pag-adhika ito na gawing libre, downloadable, at shareable ang mga librong madalas na hinahanap sa aming opisina tulad ng mga teksbuk, mga kalipunan ng babasahin, mga akdang pampanitikan, mga pagsasalin at pananaliksik, at mga out-of-print o limitadong-kopya na mga libro. Batid namin na may kadahupan sa mga teksto at materyal pang-edukasyon at pangkaalaman, lalo na iyong nakasulat sa wikang Filipino at mga wika sa bansa. Nababakuran rin ang akses sa mga aklat at kaalaman dahil sa mga kapitalistang limitasyon ng pagmamay-ari kahit ngayong panahon ng online o blended learning. Kung kaya ang P2P Digital, bagaman hindi buong-buong solusyon sa kadahupan at limitasyong naturan, ay buong-puso at mapagpakumbabang pag-ambag sa at pag-adhika para sa malayang bahaginan ng kaalaman.

Taos-puso ang pasasalamat namin sa mga may-akda at editor ng mga librong sumang-ayon at sumuporta na pagbanyuhahin tungong PDF ang kanilang mga libro. Lubos na pasasalamat kay Dr. Fidel Nemenzo, Tsanselor ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman, para sa malakas na suporta sa proyektong ito.

Ipinakilala ng UP SWF-Diliman noong 2020 ang proyektong P2P Digital, sa pamumuno ng direktor ng UP SWF-Diliman na si Dr. Mykel Andrada bilang Pangkalahatang Editor ng P2P Digital, katuwang ang Tagapamahalang Patnugot nito na si G. Odilon Badong Jr.

Pasasalamat kina G. Guian Fidelson at G. Marcopolo Pelaez bilang mga encoder ng kalakhan ng mga librong ginagawang PDF. Pasasalamat kay G. John Christopher DG. Lubag, Editoryal na Katuwang at Editor Pangwika ng P2P Digital, at kay G. Michael Balili, Digital na Katuwang, at layout artist ng P2P Digital.

Tulad ng logo ng P2P Digital, ang mga libro sa proyektong ito'y pinalilipad na mga pahina tungong digital na mundo. Malayang papagaspasin ang mga digital na pahina-pakpak para sa kolektibong pag-unawa, pag-alam, pagkatuto, at pagbabahaginan.

I-download. I-save. I-share. I-print. Ipasa pagkabasa.

Serye ng isina-Filipinong mga akda at pananaliksik sa dayuhang wika at sa mga wika ng Pilipinas. Sa wikang Bisaya nagmula ang “bahandi,” na ibig sabihin’y “kayamanan.” Pagpapayaman sa kulturang Filipino ang pagkakaroon ng salin sa wikang pambansa ng mga itinuturing na mahalagang panitikan ng daigdig at ng bansa. Inililimbag sa serye ang mga aklat na nagtataguyod sa pag-unlad ng pambansang panitikan mula sa ambag ng panitikan ng daigdig at ng mga rehiyon sa Pilipinas.

Ang Matanda at ang Dagat

ERNEST HEMINGWAY

Ang Matanda
at
ang Dagat

ISINALIN NI
JESUS MANUEL SANTIAGO

SENTRO NG WIKANG FILIPINO
Unibersidad ng Pilipinas-Diliman
Lungsod Quezon

Ang Matanda at ang Dagat
©1952 Ernest Hemingway
©2020 Jesus Manuel Santiago
at Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman

Sinu suportahan ng Sentro ng Wikang Filipino – Unibersidad ng Pilipinas Diliman (SWF-UPD) ang bukas na pag-akses (open access). Libreng maaakses, mada-download, maibabahagi, masisipi, at magagamit nang buo ang mga aklat at materyales ng Aklatang Bayan Online at P2P Digital. Hinihiling namin na akmang banggitin ang mga aklat at mga awtor at/o patnugot nito at ang SWF-UPD bilang orihinal na batis at tagapaglalathala, at na huwag babaguhin at gagamitin para sa komersyal na layunin ang mga dinownload na teksto.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Santiago, Jesus M.

Ang Matanda at Ang Dagat / isinalin
ni Jesus Manuel Santiago. Quezon City
: UP-SWF, c1999.-(Aklat Bahandi)

1 v

Filipino

1. Short stories, Filipino.

I. University of the Philippines
Sentro ng Wikang Filipino. II. Title.

PL6058.8 899.211'3 1999 P991000083
ISBN 978-621-8196-40-7

Kinikilala ng Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman ang Opisina ng Tsanselor ng Unibersidad ng Pilipinas - Diliman para sa pagpopondo ng proyektong ito.

Jesus Manuel Santiago
May-akda

Michael Francis C. Andrada
**Pangalahatang Editor,
Proyektong P2P Digital**

Odilon B. Badong, Jr.
**Tagapamahalang Patnugot
ng Proyektong Proyektong P2P Digital**

Michael Balili
Disenyo ng Aklat at Pabalat

Inilathala ng:
Unibersidad ng Pilipinas - Diliman
sa pamamagitan ng
Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman
3/Palapag Gusaling SURP, E. Jacinto St.,
UP Campus, Diliman, Lungsod Quezon
Telefax: 8924-4747
Telepono: 8981-8500 lok. 4583
www.swfupdiliman.org

sa siyang matandang nangisdang mag-isa sa Gulf Stream, sakay ng kaniyang bangka, at walumpu't apat na araw na siyang ngayong nasa laot na walang huli kahit isang isda. Sa unang apatnapung araw, may kasama siyang isang batang lalaki. Pero makalipas ang apatnapung araw na walang huli, sinasabihan ang bata ng mga magulang nito na ang matanda'y talagang isang salao, pinakamalas sa lahat ng malas, at sa utos ng mga ito'y lumipat ang bata sa ibang bangka na nakahuli ng tatlong malalaking isda sa unang linggo pa lamang. Ikinalungkot ng bata na makitang umuwi araw-araw ang matanda nang walang laman ang bangka at lagi niya itong sinasalubong upang tulungang bitbitin ang alinman sa nakaikid na tamsi o ang kalawit at salapang at ang layag na nakabalumbon sa palo. Natatagpian ng mga supot ng arina ang layag na sa pagkakabalumbon ay mistulang bandera ng ganap na pagkagapi.

Payat ang matanda, nangangalumata, at malalim ang kulubot sa batok. Nagmamapa sa pisngi nito ang mamula-mulang pekas ng kanser sa balat na likha ng replikasyon ng araw sa dagat tropiko. Nakabalatay ang pekas

hanggang sa gilid ng kaniyang mukha at nangungulubot na ang malalim na mga pilat sa kaniyang mga kamay mula sa paghatak ng mabibigat na isda sa hapin. Pero wala ng sariwa ang mga pilat na ito. Sintanda na ang mga ito ng mga pagkaagnas ng isang disyertong walang isda.

Matanda ang kaniyang kabuuan maliban sa kaniyang mga mata at ang mga ito'y kakulay ng dagat, masiyahin at di nagagapi.

"Santiago," sabi sa kaniya ng bata habang umaahon sila sa pampang na pinagpundahan ng bangka.

"Puwede na ulit akong sumama sa inyo. Kumita kami ng kaunti."

Ang matanda ang nagturo sa batang mangisda at napamahal na sya sa bata.

"Hindi," sabi ng matanda." Nasa masuwerte kang bangka. Doon ka na lang."

"Pero alalahanin mong noo'y walumpu't pitong araw tayong walang huli at pagkaraa'y araw-araw tayong nakahuli ng malalaki sa loob ng tatlong linggo."

"Natatandaan ko," sabi ng matanda. "Alam kong umalis ka hindi dahil nagdududa ka."

"Si papa ang nagpaalis sa akin. Bata ako at dapat ko siyang sundin."

"Alam ko." sabi ng matanda." "Talagang ganyan."

"Kulang siya ng tiwala."

"Hindi," sabi ng matanda. "Pero meron tayo. 'Di ba?"

"Oo," sabi ng bata . "Puwede ba kitang ilibre ng beer sa Teresa at saka natin iuwi ang mga gamit?"

"Bakit hindi?" sabi ng matanda "Kapwa tayo mangingisda."

Naupo sila sa Teresa at marami sa mga mangingisda ang nagtawa sa matanda at hindi siya nagalit. Ilan sa nakatatandang mangingisda ang tumingin sa kaniya at nalungkot. Pero hindi nila ito ipinakita at magalang silang nagsalita tungkol sa alon at kung gaano kalalim sila namansing at tungkol sa matagal na ganda ng panahon at kung ano-ano ang kanilang nakita. Nakauwi na ang matatagumpay na mangingisda nang araw na iyon

at kinatay na nila ang kanilang Marlin at inihatag ang mga ito sa dalawang putol ng table, dalawang lalaki ang gigiray-giray sa magkabilang dulo ng bawat table, patungo sa tambakan ng isda para hintayin ang trak ng yelo na magdadala nito sa palengke ng Havana. Dinala ng mga nakahuli ng pating ang kanilang huli sa pabrika ng pating sa kabilang gilid ng look kung saan ito ibibitin sa kalo, tatanggalan ng atay, puputulan ng palikpik at babalatan at aataduhin ang laman para asnan.

Kapag nasa silangan ang hangin, umaabot sa pantalan ang sangsang mula sa pabrika ng pating pero ngayon bahagyang-bahagya lang ang amoy dahil bumuwelta sa hilaga ang hangin at pagkaraa'y humina at maliwalas at maaraw sa Teresa.

“Santiago,” sabi ng bata.

“O,” sabi ng matanda. Hawak-hawak niya ang kaniyang baso at iniisip ang kayraming taong nakalipas.

“Puwede be akong lumabas? Ikukuha kita ng tamban para bukas,”

“Huwag. Magbeisbol ka na lang. Kaya ko pang sumagwan at si Rogelio ang maghahagis ng lambat.

“Gusto bumili. Kung hindi man kita masasamahang mangisda, gusto kong pagsilbihan ka kahit paano,”

“Ibinili mo'ko ng beer,” sabi ng matanda. “Binata ka na.”

“Ilang taon ba 'ko nang una mong isinakay ng bangka?”

“Lima at muntik ka nang namatay nang hatakin ko ang isda buhay na buhay pa at halos wasakin niya ang bangka. Natatandaan mo ba?”

“Natatandaan ko ang pagwasiwas ng buntot at ang paghambalos at ang pagkawasak ng upuan at ang lagapak ng palo. Natatandaan ko nang isinalya mo ako sa prowa ng bangka nakinalalagyan ng nakaikid na basang tamsi at ramdam kong nayugyog ang buong bangka at ang ingay ng paghambalos mo sa kaniya na para kang nagtitiban ng puno at ang matamis na amoy ng dugo sa buong katawan ko.”

“Natatandaan mo talaga lahat' yan o kasasabi ko lang niyan sa iyo?”

“Natatandaan ko ang lahat mula nang una tayong pumalaot na

magkasama.”

Tinignan siya ng matanda ng sunog-sa-araw, may-tiwala, at mapagmahal nitong mga mata.

“Kung anak lang kita, isasama kita at bahala na,” sabi niya. “Pero anak ka ng tatay at nanay mo at nasa masuwerte kang bangka.”

“Puwede ko bang kunin ang tamban? Alam ko rin kung saan makakakuha ng apat na pain.”

“Meron pa ‘kong natira kanina. Inilagay ko sa kahon ng asin.”

“Ikukuha kita ng apat na sariwa.”

“Isa,” sabi ng matanda. Hindi kailan nawala angkaniyang pag-asa at tiwala. Pero ngayon, nananariwa ang mga ito na parang sinabuyang ng simoy.

“Dalawa,” sabi ng bata.

“Dalawa,” ayon sa matanda. “Hindi mo ninakaw, ha?”

“Kung puwede nga lang sana,” sabi ng bata. “Pero binili ko ang mga ito.”

“Salamat,” sabi ng matanda. Napakasimple niya para magtaka kung paano siya naging mapagkumbaba. Pero alam niyang mababa na ang kaniyang loob at alam niyang hindi ito nakakahiya at hindi nangangahulugan ng pagkawala ng tunay na dangal.

“Magiging maganda ang araw bukas sa takbong ito ng tubig,” sabi niya.

“Saan ka pupunta?” tanong ng bata.

“Sa malayo-layo para sabayan ko ng uwi pagpihit ng hangin. Gusto kong makalabas bago magliwanag.”

“Subukin kong palautin siya sa malayo,” sabi ng bata. “Tapos, pag nakabingwit ka ng talagang malaki, puwede kanamin tulungan.”

“Ayaw niyang masyadong pumalaot.”

“Hindi,” sabi ng bata. “Pero makakakita ako ng isang bagay na hindi niya makikita gaya ng isang ibong abala at kukumbinsihin ko siya hulihin ang lumba-lumba.”

“Gan’on ba kalabo ang kaniyang mata?” ”Halos bulag na siya,”

”Nakakapagtaka,” sabi ng matanda. ”Hindi siya nanghuli ng pagong kahit kailan. Iyon ang sumisira sa mata.”

”Pero ilang taon kang nanghuli ng pagong sa Mosquito Coast at malinaw ang mga mata mo.”

”Ibang klase akong matanda,”

”Pero malakas ka pa ba para sa isang talagang malaking isda?”

”Palagay ko. Marami namang paraan.”

”Iuwi na natin ang mga gamit,” sabi ng bata. “Para mailigpit ko ang lambat at makuha ang tamban.”

Kinuha nila ang mga gamit sa bangka. Pinasan ng matanda ang palo at binuhat ng bata ang tablang kahon nang nakaikid, matigas ang pagkakatirintas na mga haping kayumanggi, ang kalawit at ang salapang pati na ang puluhan nito. Nasa ilalim ng popa ng bangka ang kahon ng pain kasama ang panghambalos na pampahupa ng malalaking isda kapag hinihila ang mga ito patabi ng bangka. Walang magnanakaw sa matanda pero mas mabuting iuwi ang layag at ang mabibigat na hapin dahil masama itong maambunan at, kahit nakasisuguro siyang walang tagaroon na magnanakaw sa kaniya, naisip ng matanda na baka may matukso kung iiwan niya sa bangka ang kalawit at salapang.

Magkasama nilang nilakad ang kalsada patungo sa kubol ng matanda at pinasok ang nakabukas nitong pinto. Isinandig ng matanda sa dingding ang palong balot ng layag at inilagay ng bata ang kahon at iba pang gamit sa tabi nito. Halos singhaba ang palo ng nag-iisang kuwarto ng kubol. Gawa ang bahay sa matitibay na palapa ng maharlikang palmera na tinatawag na guano at sa loob nito’y may isang higaan, isang mesa, isang silya, at isang lugar na mapag-iihawan sa sahig na lupa. Sa kayumangging dingding ng sinapad, pinagtagni-tagning palapa ng guano na matibay ang himaymay, may isang de-kulay na retrato ng Sagrado Corazon de Jesus at isa pang sa Virgen Del Cobre. May mga alaala ng kaniyang asawa. Dati’y may de-kulay na retrato ng kaniyang asawa sa dingding pero tinanggal

niya ito dahil lubha siyang nalulungkot kapag nakikita ito at ito ngayo'y nasa isang patungan sa sulok sailalim ng malinis niyang kamiseta.

"Ano ang makakain mo riyan?" tanong ng bata.

"Isang palayok ng kaning dilaw at isda. Gusto mong tikman?"

"Hindi. Sa bahay ako kakain. Gusto mong sindihan ko ang kalan?"

"Huwag na. Ako na lang mamaya. O baka kainin kong malamig ang kanin."

"Puwede ko bang dalhin ang lambat?"

"Siyempre."

Walang lambat at naalala ng bata kung kailan nila ito ibinenta. Pero araw-araw nilang ginagawa ang pagkukunwaring ito. Wala ring palayok ng dilaw na kanin at isda at alam din ito ng bata.

"Suwerteng numero ang otsenta'y singko," sabi ng matanda. "Gusto mo bang makita mag-uwi ako ng isa na mahigit sanlibong libra 'pag nabalatan na?"

"Dadalhin ko na ang lambat at kukunin ang tamban. Magpapaaraw ka ba sa labas?"

"Oo. Meron akong diyaryo kahapon at babasahin ko ang tungkol sa beisbol."

Hindi alam ng bata kung gawa-gawa rin lang ang diyaryo kahapon. Pero inilabas ito ng matanda mula sa ilalim ng higaan.

"Ibinigay 'to sa akin ni Perico sa Bodega," paliwanag niya.

"Babalik ako 'pag dala ko na ang tamban. Pagsasamahin ko sa yelo ang sa iyo at sa akin at pagsaluhan natin sa umaga. Pagbalik ko, kuwentuhan mo 'ko tungkol sa beisbol."

"Hindi puwedeng matalo ang mga Yankee."

"Pero kinabahan ako sa mga Indian Cleveland."

"Magtiwala ka sa mga Yankee, anak ko. Isipin mo ang dakilang DiMaggio."

"Kinakabahan ako kapwa sa Tigers ng Detroit at sa Indians ng Cleveland."

“Mag-iingat ka at baka katakutan mo pati ang Reds ng Cincinnati at ang White Sox ng Chicago.”

“Pag-aralan mo’t sabihin sa akin pagbalik ko.”

“Sa tingin mo ba’y dapat nating tayaan sa lotto ang otsenta’y singko? Bukas ang ikawalumpu’t limang araw.”

“Puwede nating gawin yan,” sabi ng bata. “Pero paano na ang matindi mong rekord sa otsenta’y siete?”

“Hindi na ‘yon mauulit. Palagay mo kaya’y makakakita ka ng otsenta’y singko?”

“Puwede akong umorder ng isa.”

“Isang banig. Dalawa’t kalahating dolyar ‘yon. Sino kaya ang mahihiraman natin n’on?”

“Madali lang ‘yan. Makakahiram ako ng dalawa’t kalahating dolyar.”

“Palagay ko’y kaya ko rin. Pero iniwasan kong manghiram. Una manghihiram ka. Tapos mamalimos ka!”

“Magpainit ka, tanda,” sabi ng bata. “Alalahanin mong Setyembre ngayon.”

“Buwan ng pagdating ng malalaking isda,” sabi ng matanda. “Kahit sino’y puwedeng maging mangingisda kung Mayo.”

“Kukunin ko na ang tamban,” sabi ng bata.

Nang magbalik ang bata, tulog na sa silya ang matanda at mababa na ang araw. Kinuha ng bata ang lumang kumot ng army sa higaan at ibinalabal ito sa likod ng silya at sa balikat ng matanda. Kahanga-hanga ang mga balikat na iyon, malakas parin kahit napakatanda na, at malakas parin ang leeg at hindi gaanong kita ang mga kulubot kapag natutulog ang matanda at nakayungyong paharap ang ulo nito. Maraming beses nang tinagpian ang kamiseta nito kaya’t kamukha na ng layag at iba’t iba na ang kulay ng tagping pinakupas ng araw. Gayunma’y matandang-matanda na ang ulo ng matanda at walang kabuhay-buhay ang kaniyang mukha kapag siya’y nakapikit. Nakalatag sa kaniyang mga tuhod ang diyaryo, napapatungan ng kaniyang kamay kaya’t di nilipad ng magdamag na hangin. Nakatapak

siya.

Iniwan siya roon ng bata at nang magbalik ito'y tulog pa rin ang matanda.

"Gising na, tanda," sabi ng bata at ipinatong ang isang kamay sa isang tuhod ng matanda.

Dumilat ang matanda at sa isang saglit ay parang nanggaling sa pagkalayo-layo. Pagkaraa'y ngumiti siya.

"Ano'ng dala mo?" tanong niya

"Hapunan," sabi ng bata. "Maghapunan tayo."

"Hindi pa 'ko gaanong gutom."

"Tara na't kumain. Hindi ka puwedeng mangisda nang hindi kumakain."

"Nagawa ko na 'yon," sabi ng matanda habang tumatayo at kinuha't tinupi ang diyaryo. Pagkaraa'y sinimulang tiklupin ang kumot.

"Ibalbal mo ang kumot," sabi ng bata. "Hindi ka mangingisda nang hindi kumakain hangga't buhay ako."

"Puwes, mabuhay ka nang matagal at alagaan ang iyong sarili," sabi ng matanda. "Anong kakainin natin?"

"Utaw at kanin, pritong saging, at konting nilaga."

Dala-dala ito ng bata sa dalawang patong na lalagyang metal mula sa Teresa. Dalawang pares ng kutsilyo at kubyertos na balot ng napkin ang nasa kaniyang bulsa.

"Sino ang nagbigay nito sa iyo?"

"Si Martin. 'Yung may-ari."

"Dapat ko siyang pasalamatan."

"Nagpasalamat na ako sa kaniya," sabi ng bata. "Di mo nakailangang pasalamatan siya."

"Ibibigay ko sa kaniya ang tiyan ng malaking isda," sabi ng matanda. "Di lang miminsan niyang ginawa 'to sa atin, di ba?"

"Palagay ko."

"Kung gayon, higit sa tiyan ang dapat kong ibigay sa kanya."

Napakamaalalahanin niya sa atin.”

“Nagpadala siya ng dalawang beer.”

Pinakagusto ko ang beer na nasa lata.”

“Alam ko. Pero nasa bote ‘to Hautey bee, at isosoli ko ang mga bote.”

“Ang bait mo naman,” sabi ng matanda. “Kumain na kaya tayo?”

“Kanina pa nga kita niyayaya,” mahinahong sabi ng bata sa kaniya.

“Ayokong buksan ang lalagyan hangga’t hindi ka nakahanda.”

“Handa na ‘ko ngayon,” sabi ng matanda. “Naghugas lang ako sandali.”

Saan ka naghugas? Sa loob-loob ng bata. Dalawang kalye ang layo ng suplay ng tubig ng nayon. Meron ako dapat tubig dito para sa kaniya, naisip ng bata, at saka sabon at mahusay na tuwalya. Ba’t ba hindi ko naisip ‘yon? Dapat ko siyang ikuha ng isa pang kamiseta at dyaket para sa taglamig at kahit anong sapatos at isa pang kumot.

“Ang sarap ng nilaga mo,” sabi ng matanda

“Kuwentuhan mo ko tungkol sa beisbol,” hiling ng bata sa kaniya.

“Sa ligang Amerikano, Yankees ang mananalò, tulad ng sabi sa ‘yo.”

“Talo sila ngayon,” sabi ng bata sa kaniya.

“Wala ‘yan. Balik na sa dati ang dakilang DiMaggio.”

“Marami silang tao sa team.”

“Natural. Pero siya ang ikinaiiba. Sa ibang liga, sa laban ng Brooklyn at Philadelphia, sa Brooklyn ako. Pero naiisip ko si Dick Sisler at ang matitindi niyang palo sa dating palaruan.”

“Wala pang pumalo nang gan’un kalayo.”

“Natatandaan mo ba nu’ng nagpunta siya sa Teresa? “

“Gusto ko sanang isama siyang mangisda pero nahiya akong yayain siya. Pagkatapos ay ikaw ang pinayaya ko sa kaniya pero masyado kang mahiyain.”

“Alam ko. Malaking pagkakamali iyon. Baka nakasama natin siya. At hindi na natin ‘yon malilimutan sa buong buhay natin.”

“Gusto kong isamang mangisda ang dakilang DiMaggio,” sabi ng

matanda. “Sabi nila, mangingisda raw ang kaniyang ama. Siguro, mahirap din siyang tulad natin at maiintindihan niya tayo.”

“Hindi kailanman naging mahirap ang ama ng dakilang Sisler at siya, ang ama, ay naglalaro sa malalaking liga noong kasing-edad ko siya.”

“Nung kasing-edad mo ‘ko, nasa harap ako ng palo sa bangkang kuwadrado ang katig na nagpunta sa Africa. Nakakita na ‘ko ng mga leon sa aplaya kung gabi.”

“Alam ko. Sinabi mo sa akin.”

“Pag-uusapan ba natin ang Africa o beisbol?”

“Beisbol, sa tingin ko,” sabi ng bata. “Kuwentuhan mo ‘ko tungkol sa dakilang John J. McGraw.” Jota ang bigkas nya sa J.

“Nagpupunta rin siya paminsan-minsan sa Teresa noong dati. Pero brusko siya at magaspang magsalita at mahirap espelengin pag umiinom. Puro kabayo ang nasa isip niya, tsaka beisbol. Lagi siyang may dalang listahan ng mga kabayo sa kaniyang bulsa at mga pangalan ng kabayo at madalas niyang banggitin sa telepono.”

“Mahusay siyang manedyer,” sabi ng bata. “Sa tingin ng tatay ko, siya ang pinakamagaling.”

“Kasi, siya ang pinaka maraming beses na nagpunta rito,” sabi ng matanda. “Kung nagpatuloy lang si Durocher sa pagdalaw dito taontaon, iisipin ng tatay mo na siya ang pinakamahusay na manedyer.”

“Sino ba talaga ang pinakamagaling na manedyer, si Luque o si Mike Gonzalez?”

“Palagay ko, patas lang sila.”

“At ikaw ang pinakamahusay na mangingisda.”

“Hindi. May kilala akong mas magagaling.”

“Que va. ‘Yan ang sabi,’ ng bata. “Maraming magagaling na mangingisda at may ilang napakahusay. Pero nag-iisa ka lang.”

“Salamat. Pinaligaya mo ‘ko. Wala sana dumating naisdang napakalaki na magpapatunay na mali tayo.”

“Maaaring hindi ako sinlakas tulad ng iniisip ko,” sabi ng

matanda. “Pero marami akong alam na pamamaraan at desidido ako.”

“Dapat ka nang matulog para sariwa ka sa umaga. Ibabalik ko na sa Teresa ang mga gamit.”

“Magandang gabi, kung gan’on. Gigisingin kita sa umaga.”

“Ikaw ang tagagising ko,” sabi ng bata.

“Edad ang tagagising ko,” sabi ng matanda. “Ba’t ba ang agang gumising ng matatanda? Para kaya magkaroon ng mas mahabang araw?”

“Ewan ko,” sabi ng bata. “Ang alam ko lang, gabi na at mahimbing kung matulog ang mga bata lalaki.”

“Matatandaan ko ‘yan,” sabi ng matanda.” Gigisingin kita sa oras.”

“Ayokong ginigising niya’ ko. Para siyang nakakalalaki.”

“Alam ko.”

“Matulog ka ng mabuti, tanda.”

Lumabas ang bata. Kumain sila nang walang ilaw sa mesa at hinubad ng matanda ang kanyang pantalon at nahiga sa dilim. Binalumbon niya ang pantalon para gawing unan, nakaipit ang diyaryo. Nagkumot siya at natulog sa ibabaw ng iba pang mga lumang diyaryong nakatakip sa mga ispring ng higaan.

Madali siyang nakatulog at napanaginipan ang Africa noong bata pa siya at ang mahahaba, ginintuang aplaya at ang mga puting aplaya, putimputi na masakit sa mata, at ang matataas na tuktok ng bundok at ang malalaki at kulay-kapeng bulubundukin. Nakatira siya ngayon gabi-gabi sa baybaying iyon at sa kaniyang mga panaginip, naririnig niya ang angil ng alon at nakikita niya ang paparating na mga katutubong bangkang lulan ng mga alon. Nalalanghap niya ang amoy ng Africa na hatid ng simoy mula sa kapatagan tuwing umaga.

Kadalasan, kapag nalalanghap niya ang simoy ng kapatagan, bumabangon siya at nagbibihis para puntahan at gisingin ang bata. Pero ngayong gabi, napakaagang dumating ng samyo ng simoy mula sa kapatagan at alam niyang napakaaga pa sa kaniyang panaginip at

ipinagpatuloy niya ang panaginip para makita ang mga puting taluktok ng mga Isla na bumabangong mula sa dagat at napanaginipan niya ang iba't ibang pier at kabahayan sa tabing kalsada ng mga Islang Kanaryo.

Hindi siya nananaginip ng mga bagyo, o mga babae, o malalaking pangyayari, o malaking isda, o labanan, o sukatan ng lakas, o ng kaniyang asawa. Mga lugar na lamang at mga leon sa aplaya ang kaniyang napapanaginipan ngayon. Tila sila mga kuting na naglalaro habang nagdadapithapon at minahal niya ang mga ito tulad ng pagmamahal niya sa bata. Basta na lang siya gumising, sinilip ang buwang sa bukas na pinto, iniladlad ang pantalon at isinuot ito. Umihi siya sa labas ng kubol at umakyat sa kalsada para gisingin ang bata. Nangangaligkig siya sa lamig ng umaga. Pero alam niyang mag-iinit din siya agad at maya-maya pa'y mananagwan na.

Hindi nakasusi ang pinto ng bahay na tinitirahan ng bata at binuksan niya ito at tahimik siyang pumasok, nakayapak. Natutulog ang bata sa isang katre sa unang silid at kitang-kita siya ng matanda sa tanglaw ng liwanag mula sa naghihinalong buwan. Marahan niyang hinawakan ang isang paa hanggang magising bata at lingunin siya. Tumango ang matanda at kinuha ng bata ang kaniyang pantalon mula sa silyang katabi ng higaan at habang nakaupo sa higaa'y pahaltak niyang isinuot ang pantalon.

Lumabas ng pinto ang matanda at sumunod sa kaniya ang bata. Inaantok siya at inakbayan siya ng matanda at nagsabing, "Pasensiya ka na."

"Wala 'yon," sabi ng bata. "Iyon ang dapat gawin ng isang lalaki."

Naglakad silang pababa sa kalye patungo sa kubol ng matanda at habang nasa kalsada, sa dilim, nagsisikilos ang mga nakayapak na lalaki, dala-dala ang mga palo ng kanilang bangka.

Nang marating nila ang kubol ng matanda, kinuha ng bata ang mga rolyo ng hapin sa basket at ang salapang at kalawit at pinasan ng matanda ang palong may nakabalumbong layag.

"Gusto mo ng kape?" tanong ng bata.

“Ilagay muna natin ang mga gamit sa bangka at saka tayo magkape.”

Nagkape sila mula sa lata ng gatas kondensada sa isang lugar na maagang nagsisilbi sa mga mangingisda kung umaga.

“Kumusta ang tulog mo, tanda?” tanong ng bata. Medyo gising na siya ngayon bagamat hirap pa rin siyang iwanan ang kaniyang tulog.

“Mabuti naman, Manolin,” sabi ng matanda. “Pakiramdam ko’y may kompiyansya ‘ko ngayon.”

“Ako rin,” sabi ng bata. “Ngayon, kailangan kong kunin ang ating tamban at sariwang pain mo. Siya mismo ang nagdadala ng gamit namin. Kahit kailan ayaw na ayaw niyang ipabitbit sa sinuman ang kahit ano.”

“Iba tayo,” sabi ng matanda. “Pinagdadala kita ng gajmit kahit noong limang tao ka pa lang.”

“Alam ko ‘yon,” sabi ng bata. “Babalik agad ako. Magkape ka ulit. Makakautang tayo rito.”

Lumakad siyang paalis, nakayapak sa batuhan, patungo yelohan na pinaglagyan ng mga pain.

Marahang ininom ng matanda ang kaniyang kape. Iyon lang ang lalamnin ng kaniyang tiyan sa maghapon kaya alam niyang dapat niya itong ubusin. Matagal na ngayong nababanas siya sa pagkain at hindi siya nagbaon ng pananghalian kahit kailan. Meron siyang isang bote ng tubig sa prowa ng bangka at iyon lang ang kailangan niya sa maghapon.

Nakabalik na ngayon ang bata, dala ang tamban at ang dalawang paing binalot sa diyaryo at bumaba sila sa bulaos patungo sa bangka, nasasalat ng talampakan ang mabatong buhangin, at inangat nila ang bangka at pinadausdos patungo sa tubig.

“Suwertihin ka sana, tanda.”

“Ikaw rin,” sabi ng matanda. Inilipat niya sa baral ang lubid na tali ng mga sagwan at, pasubsob sa hilis ng sagwan, nagsimula siyang managwan palabas sa daungan patungo sa dilim. Papalaot na rin ang ibang bangka mula sa ibang aplaya at dating ng matanda ang paglubog at pagsikad ng kanilang mga sagwan kahit hindi niya makita ang mga ito ngayong nasa

ibaba na ng mga burol ang buwan.

Paminsan-minsan, may magsasalita sa isang bangka. Pero halos lahat ng bangka ay tahimik maliban sa paghiwa sa tubig ng mga sagwan. Kumalat sila pagkalabas ng bunganga ng daungan, bawat isa'y patungo sa bahagi ng dagat na inaasahang katatagpuan nila ng isda. Alam ng matanda na papalaot siya nang malayo at iniwan niya ang amoy ng kalupaan at sumagwan pasalubong sa malinis na pang-umagang samyo ng dagat. Nakita niya ang pagkinang ng tubig ng damong-Golpo habang sumasagwan siya sa tapat ng bahagi ng dagat na tinatawag nilang malaking balon dahil mayroon ditong tangib na may pitong daang dipa at ang lalim at pinagkukulumpunan ng lahat ng uri ng isda dahil sa paginog ng agos sa matarik na dingding ng sahig ng dagat. Nagtitipon dito ang mga hipon at isdang pampain at, kung minsan, mga kawan ng baksat sa pinakamalalalim na lungga at pumapaibabaw ang mga ito kung gabi at kinakain ng mga gumagalang isda.

Sa dilim, nararamdaman ng matanda ang pagsapit ng umaga at habang nananagwan, naririnig niya ang nangangatog na ingay na iniwan sa tubig ng mga isdang-lawin at ang pagsutsot ng matitigas nilang pakpak habang umiimbulog sila sa karimlan. Tuwang-tuwa siya sa mga isdang-lawin dahil sila ang kaniyang mga pangunahing kaibigan sa dagat. Nalulungkot siya para sa mga ibon, lalo na para sa maliliit, mahihina, maiitim na golondrinang palaging lumilipad at naghahanap at halos laging walang makita, at naisip niya, mas mahirap ang buhay ng mga ibon kaysa sa atin maliban sa mga isdang kawatan at ang malaki at malakas. Bakit nila ginawang mahihina at maliliit ang mga ibon tulad ng langay-langayang-dagat gayong maaring maging napakalupit ng dagat? Mabait siya at napakaganda. Pero puwede siyang maging napakalupit, at pabigla-bigla at ang mga ibong iyon na lumilipad, sumisisid at naghahanap ng masisila, na malulungkot ang munting tinig ay nilikhang masyadong mahina para sa dagat.

Lagi niyang itinuturing ang dagat bilang *la mar* na siyang tawag

dito sa Espanyol ng mga tao kapag minamahal nila ito. Kung minsan, masasamang bagay ang sinasabi tungkol sa kaniya, ng mga nagmamahal sa kaniya, pero sinasabi tungkol sa kaniya, pero sinasabi nila ang mga ito na tila ba siya ay isang babae. Para sa ilang nakababatang mangingisda, yaong gumagamit ng mga palutang para sa kanilang hapin at may mga bangkang de-motor na nabili noong mataas pa presyo ng atay ng pating, siya ay *el mar*, na isang katawagang panlalaki. Isa siyang katunggali o isang pook matanda, isa siyang babae o isang bagay na nagkakaloob o nagkakait ng pabor, at kung nakakagawa siya ng marahas o masamang bagay, ito'y dahil hindi niya ito maiiwasan. Tulad ng isang babae, naaapektuhan siya ng buwan, sa loob-loob niya.

Panatag siyang sumasagwan at walang kahirap-hirap dahil tama lang ang kaniyang bilis at patas ang mukha ng dagat maliban sa panakanakang pagsiklot ng agos. Ipinaubaya niya sa agos ang sangkatlo ng trabaho at nang magsimula nang magliwanag, nakita niyang mas malayo na siya kaysa inaasahan niyang marating sa oras na ito.

Sanglinggo 'kong nangisda sa malalalim na balon at wala akong ginawa, naisip niya. Ngayon, doon ako mangingisda sa lugar ng kawan ng mga bonita at albakora at baka sakaling may kasama silang malaki.

Bago tuluyang magliwanag, inilabas niya ang kaniyang mga pain at nagpatianod sa agos. Apatnapung dipa ang lalim ng isang pain. Pitumpu't lima ang pangalawa, at ang pangatlo't pang-apat ay nasa sandaan at dalawampu't limang dipa. Nakasabit nang patiwari ang bawat pain, nasa loob ng paing isda ang sima ng taga, nakatali at nakatahi nang buo, at lahat ng nakaungos na bahagi ng taga, ang kurba at tulis, ay natatakpan ng sariwang tamban. Tagos ang taga sa magkabilang mata ng bawat tamban kaya para silang kalahating kuwintas sa nakausling asero. Walang bahagi ng taga na hindi mabango at masarap kapag sinalat ng malaking isda.

Binigyan siya ng bata ng dalawang maliit na sariwangtulingan, o albakora. na nakabiting tila pabigat sa dawalang pinakamalalalim na hapin at sa iba pa, meron siyang artipisyal na pain, isang malaki at

kulay asul, at isa pang kulay dilaw na nagamit na dati; pero maganda pa ang kondisyon ng mga ito at may magagandang tamban na magbibigay sa kanila ng bango at pang-akit. Bawat hapin, na sintaba ng malaking lapis, ay nakaikid sa patpat na berde ng dagta para lumubog ang patpat kapag nahila o nakanti ang pain. Bawat hapin ay may dalawang apatnapung-dipang ikid na maaring idugtong sa iba pang reserbang ikid para, kung kinakailangan, mahigit tatlong daang dipa ng hapin ang maikakadkad ng isang isda.

Pinanood ngayon ng lalaki ang paglubog ng talong patpat sa tabi ng bangka at maingat siya sumagwan para manatiling tuwid ang buong haba ng mga hapin at nasa tamang lalim. Maliwanag na ngayon at anumang sandali'y sisikat na ang araw.

Inot-inot na umahon sa dagat ang araw at nakikita na ng matanda ang iba pang bangka, sa bandang mababaw at malapit sa bunga ng dalampasigan, nakakalat sa agos pagkaraa'y mas nagpaliwanag ang araw at kuminang sa tubig at pagkatapos, habang tumataas ng buo, ipinukol ng patay na dagat ang kinang ng araw sa kaniyang mata kaya nasilaw siya at sumagwan nang hindi tumitingin dito. Tinunghan niya ang tubig at pinanood ang mga haping tuloy-tuloy na pumailalim sa dilim ng tubig. Hindi kaya ninuman ang ginagawa niyang pagpapatuwid ng mga hapin na sa bawat antas sa dilim ng agos, isang pain ang naghihintay sa eksaktong lugar na ginusto niya para sa alinmang isdang lumangoy doon. Pinasusunod lang nila sa agos ang kanilang hapin at kung minsan nasa animnapung dipa ang mga ito gayong ang akala ng mga mangingisda'y nasa sandaan sila.

Pero, naisip niya, eksaktong-eksakto ang paglulugar ko sa kanila. Kaya nga lang ay wala na akong suwerte. Pero sino ang makapagsabi? Baka ngayon. Bawat araw ay isang bagong araw. Mas mabuting maging masuwerte. Pero mas gugustuhin kong maging eksakto. Sa gayon, nakahanda ka 'pag dumating ang suwerte.

Dalawang oras na ang itinaas ng araw at hindi na masyadong masakit

sa mata kapag tumitingin siya sa silangan. Tatlong bangka na lamang ang natatanaw niya ngayon at masyado silang mababaw at malapit sa baybayin.

Buong buhay ko, sinaktang ng bagong sikat na araw ang mga mata ko, sa loob-loob niya. Pero malinaw pa rin sila. Sa gabi, kaya ko pang tuminging nang direktso sa kaniya nang hindi nagdidilim ang paningin. Mas malakas pa siya kung gabi. Pero masakit kung umaga.

Sa sandaling iyon, nakakita siya sa kaniyang harapan ng isang ibong-mandirigma na ikinakampay ang kaniyang mahahaba at itim na pakpak paikot sa langit. Mabilis siyang bumulusok, patagilid na sumisid, at pagkaraa'y umikot muli.

“Meron siyang nakita,” malakas na sabi ng matanda. “Hindi siya naghahanap lang.”

Marahan at hinay-hinay siyang sumagwan patungo sa iniikutan ng ibon. Hindi siya nagmamadali at pinanatili niyang tuwid na tuwid ang kaniyang mga hapin. Pero nilabusaw niya ng bahagya ang agos kaya tama pa rin ang paraan niya ng pangingisda bagama't mas mabilis kaysa kung hindi niya tinatangang gamitin ang ibon.

Lumipad nang mas mataas ang ibon at umikot muli, walang kagalaw-galaw ang mga pakpak. Pagkaraa'y bigla siyang sumisid at nakita ng matanda na nagsilundag ang mga isdang-lawin at desperadong nagsilangoy sa ibabaw.

“Lumba-lumba,” malakas na sabi ng matanda. “Malaking lumba-lumba.”

Iniahon niya ang mga sagwan at naglabas ng isang maliit na hapin mula sa prowa. Alambre ang pituna nito at may tagang katamtaman ang laki at pinainan niya ito ng isa sa mga tamban. Hinayaan niya itong lumubog sa tabi ng bangka at itinali ito sa isang singsing na baral sa popa. Pagkatapos ay pinainan niya ang isa pang hapin at iniwang nakaikid sa lilim ng prowa. Muli siyang sumagwan at pinanood ang itim na ibong mahaba ang pakpak na halos sumayad na ngayon sa tubig.

Habang pinanonood niya, sumisid muli ang ibon, patagilid, at

pagkaraa'y ikinampay ang mga pakpak nang paharabas at walang kapararakan habang sinusundan ang isdang-lawin. Nakikita ng matanda ang maliit na umbok na likha sa tubig ng malalaking lumba-lumba, habang sinusundan nila ang tumatakas na isda. Humihiwa sa tubig ang mga lumba-lumba sa ilalim ng lipad ng isda, sumisibad, nang bumagsak ang isda. Malaking kawan itong lumba-lumba, pakiwari niya. Nakakalat sila at walang ligtas ang isdang-lawin. Walang pag-asa ang ibon. Masyadong malaki para sa kaniya ang mga isdang-lawin at napakabilis nila.

Pinanood niya ang muli't muling pag-igpaw ng mga isdang-lawin at ang walang kapararakang galaw ng ibon. Nakawala sa akin ang kawan, naisip niya. Masyado silang mabilis at napakalayo. Pero meron siguro akong mapupulot na ligaw at baka nasa paligid nila ang malaking isda ko. Nariyan lang sa tabi-tabi ang malaki kong isda.

Tila bundok na ngayon ang mga ulap sa ibabaw ng kalupaan at ang baybayin ay isa na lamang mahabang linyang berde na may abuhing-asul na mga burol sa likuran. Matingkad na asul ang tubig ngayon, napakatingkad, halos lila. Pagtingin niya rito, nakita niya ang mapulang kinang ng lablab sa dilim ng tubig at ang kakatwang sinag ng araw ngayon. Sinundan niya ng tingin ang tuwid na tuwid na mga hapin hanggang maglaho ito sa tubig at natuwa siyang makakita ng gayon karaming lablab dahil nangangahulugan ito ng maraming isda. Ngayong mas mataas na ang araw, magandang panahon ang ibig sabihin ng kakatwang sinag ng araw sa tubig, gayundin ng hugis ng mga ulap sa ibabaw ng kalupaan. Pero hindi halos makita ngayon ang ibon at walang makita sa ibabaw ng tubig maliban sa ilang patse ng dilaw, bilad-

sa-araw ang damong Sargasso at sa kulay lila, matigas, paiba-ibang kulay, malagulamang pantog ng isang Portuges na ibong-barko na lumulutang malapit sa gilid ng bangka. Tumagilid ito at pagkuwa'y inayos ang sarili. Masaya itong lumulutang na parang bula, nakabuntot nang halos isang yarda ang haba at nakamamatay na lilang pilamento.

“Masama ang tubig,” sabi ng lalaki “Putangina ka.”

Mula sa mahinay niyang sinasagwan, tumingin siya sa ilalim ng tubig at nakita ang maliliit na isdang kakulay ng nakabuntot na pilamento, lumalangoy sa pagitan ng mga ito at sa maliit na lalim na likha ng papalayong bula. Hindi sila tinatablan ng lason nito. Pero tumatalab ito sa tao at kapag kumapit sa hapin ang ilang pilamento, magrasa at lila habang nanghuhuli ng isda ang matanda, magkakaroon siya ng mga latay at sugat sa kaniyang braso't kamay gaya ng nililikha ng mga nakalalasong bulaklak o roble. Pero biglaan kung dumating ang lason ng agua mala at parang latigo kung lumatay.

Kay ganda ng mga bulang pabago-bago ng kulay. Pero sila ang pinakahuwad na bagay sa karagatan kaya gustong-gusto ng matanda na makitang kinakain ang mga ito ng malaking pawikan. Makikita sila ng mga pawikan, lalapitan sila mula sa harap, pipkit kaya puro talukap ang buong katawan at kakainin sila ng buong-buo, pati pilamento. Tuwang-tuwa ang matanda namakitang kinakain sila ng mga pawikan at tuwang-tuwa siyang tapakan ang mga ito sa aplaya matapos ang bagyo at pakingganang paglagutok ng mga ito kapag tinatapakan niya ng kaniyang talampakan puro kalyo.

Gustong-gusto niya ang mga berdeng pagong at ang mga itik-Lawin dahil sa kanilang hinhin at bilis at laki ng halaga at magiliw siyang naiinggit sa malalaki at estupidong pagong na nainilaw sa kanilang baluti, kakatwa sa pakikipagtalik, at masayang kumakain nang nakapikit sa mga portuges na isdang-barko.

Wala siyang mistisismo tungkol sa mga pagong bagamat matagal din siyang nakasama sa mga bangkang nanghuhuli ng mga pagong. Nanghihinayang siya sa kanilang lahat. Kahit sa mga dambuhalang pawikan na singhaba ng bangka at isang tonelada ang bigat. Karamihan ng tao ay hindi nahahabag sa mga pawikan dahil ang puso nito ay tumitibok pa rin nang maraming oras matapos biyakin at katayin. Pero naisip ng matanda, ganoon din ang puso ko at katulad din ng sa kanila ang paa't kamay ko. Kumain siya ng mga puting itlog para siya lumakas. Kumain

siya nito buong Mayo para maging malakas sa Setyembre at Oktubre para sa talagang malaking isda.

Araw-araw din siyang uminom ng isang tasang langis ng atay ng pating mula sa malaking dram sa kubol na pinaglalagakan ng mga mangingisda ng kanilang mga gamit. Naroon ito para sa lahat ng mangingisda may gusto nito. Ayaw na ayaw ng karamihan

ng mangingisda ang lasa nito. Pero hindi naman ito mas masahol pa kaysa sa ginagawa nilang pag gising nang pagkaaga at napakahusay nito laban sa sipon at trangkaso at mahusay din ito

sa mata.

Tumingala ngayon ang matanda at nakitang umikot muli ang ibon.

“Nakakita siya ng isda.” malakas niyang sabi. Walang isdang-lawin na sumulpot sa ibabaw at hindi kumalat ang mga paing isda. Pero habang nagmamasid ang matanda, lumundag sa hangin ang isang maliit na tulingan, sumirko, at bumagsak nang una-ulo sa tubig. Kumikinanang na pilak ang tulingan sa sinag ng araw at matapos siyang malaglag sa tubig ay sunod-sunod na naglundagan ang iba pa at nagtalunan sila sa iba’t ibang dire syon, nilalabusaw ang tubig at lumundag ng malayo para habulin ang pain. Pinaliligiran nila ito at sinisila.

Aabutan ko sila kung hindi sila masyadong mabilis, naisip ng matanda, at pinanood niya ang kawan na nagpaputi sa tubig at ang ibon na ngayo’y napilitang pumaibabaw dahil sa pagkalito.

“Malaking tulong ang ibon,” sabi ng matanda. Sa sandaling iyon, nabanat ang apak-apak niyang hapin sa popa, na pinaglalagyan ng isang ikid ng hapin, at binitiwang niya ang mga sagwan at pinakiramdaman ang bigat ng nangangatog na hila ng maliit na tulingan habang pigil-pigil niya ang hapin at sinimulang hilahin ito. Mas nangatog ang hapin habang hinahatak niya at nakikita niya ang asul na likod ng isda sa tubig at ang malaginto nitong tagiliran bago niya ito ihaltak sa gilid pasakay ng bangka. Humilata siya sa popa, nakabilad sa araw, matipuno at hugis-bala, nakamulagat ang malalaki at bobong mata habang nagpapakamatay at

inihahambalos ang sarili sa batangan ng bangka, mabibilis na nangangatog na palo ng kaniyang makinis, maliksing, buntot. Nahahabag na pinalo siya ng matanda sa ulo at sinipa patungo sa lilim ng popa, kumisay-kisay pa.

“Albakora,” malakas niyang sabi. “Maganda siyang ipain.

Sampung libro siguro ang timbang niya.”

Hindi na niya maalala kung kailan siya nagsimulang magsalita nang malakas kapag nag-iisa. Dati-rati’y kumakanta siyang mag-isa at ilang beses na rin siyang kumanta sa gabi kapag mag-isa siyang nag-uugit at nagbabantay sa maliliit na bangka o sa bangkang pampagong. Nag-umpisa siguro siyang magsalita nang malakas, kapag nag-iisa, nang umalis ang bata. pero hindi na niya maalala. Noong magkasama sila ng bata sa pangingisda, nag-uusap lang sila kung kailangan. Nag-uusap sila kung gabi at kapag may masasalubong silang bagyo kung masama ang panahon. Itinuturing na birtud ang hindi pagsasalita sa dagat kung hindi kailangan at lagi itong paniwalaan at iginalang ng matanda. Pero ngayon, ilan beses niyang naibulas nang malakas ang kaniyang naiisip yamang wala namannng maaring mainis dito.

“Kapag narinig ng iba na nagsalita ako nang malakas, iisipin nilang baliw ako,” malakas niyang sabi. “Pero dahil hindi naman ako baliw, wala akong pakialam. At ang mayayaman ay merong mga radyo na kakausap sa kanila sa kanilang mga bangka at maghahatid sa kanila ng beisbol.”

Hindi ngayon ang oras para pag-isipan ang beisbol, sa loob-loob niya. Ngayon ang oras para pag-isipan ang isang bagay lamang. Kung para saan at ako’y isinilang. Baka merong isang

malaki sa kawang iyon, pakiwari niya. Ang napulot ko’y naligaw lang mula sa mga nanginginaing albakora. Pero masyado silang malayo at mabilis. Lahat ng lumilitaw ngayon sa ibabaw ay napakabilis at patungong hilagang-silangan. Iyon kaya ang tamang oras ng araw? O isa lang sensyal ng panahon na hindi ko alam?

Hindi na niya makita ngayon ang berdeng baybayin kundi ang puting

tuktok na lamang ng asul na mga burol na tila natakpan ng niyebe at ang mga ulap sa ibabaw nila na parang matataas na bundok ng niyebe. Napakadilim ng dagat at hiwa-hiwa ang sinag sa tubig. Binura na ng nakatirik na araw ang samutsaring batik ng lablab at tanging ang malalaki at malalalim na prisma ng asul na tubig ang nakikita ngayon ng matanda at habang tuloy-tuloy ang kaniyang mga hapin sa paglubog sa tubig na isang milya ang lalim.

Nasa ilalim muli ang mga tulingan. Tulingan ang tawag ng mga mangingisda sa lahat ng gayong uri ng isda at pinang-iiba-iba lang ang tawag kapag ibinebenta na ang mga ito o ipinagpapalit ng pain. Mainit na ngayon ang araw at nararamdaman ito ng matanda sa kaniyang batok at nararamdaman niya ang pagtulo ngpaawis sa kaniyang likod habang siya'y sumasagwan.

Puwede akong magpatianod lang, naisip niya, at matulog at magtali na lang ng hapin sa dulo ng paa para maging ako. Pero ngayon ang ikawalumpu't limang araw at dapat kong paghusayin ang pangingisda sa araw na ito.

Noon din, habang pinagmamasdan ang mga hapin, nakikita niyang biglang lumubog ang isa sa mga nakalitaw na berdeng patpat.

"Oo nga," sabi niya. "Oo nga," at iniahon ang mga sagwan nang hindi binabangga ang bangka. Dinukwang niya ang hapin at maingat nainipit sa hinlalaki at hintuturo ang kaniyang kanang kamay. Wala siyang naramdamang hatak o bigat at niluwagan niya ang hakak ng hapin. Pagkaraa'y bumalik ito. Ngayon nama'y alanganin ang hila, hindi solido o mabigat, at tiyak niyang kung ano ito. Sa ilalim na sandaang dipa, kinakain ng isang marlin ang mga tamban na bumabalot sa sima at tangkay ng taga na mula sa ulo ng maliit na tulingan ay nakausli ang tagang gawa sa kamay.

Maingat, tahimik na hinawakan ng kaliwang kamay ng matanda ang hapin at pinawalan ito mula sa patpat. Puwede na niya ngayon itong paluslusin sa kaniyang mga daliri nang hindi makakaramdam ng anumang

tensiyon ang isda.

Sa ganitong layo, malaking-malaki na siya dapat sa buwang ito, naisip niya. Kainin mo, isda. Kainin mo sila. Para mo nang awa, kainin mo sila. Sariwang-sariwa sila at nariyan ka sa malamig na tubig, animnaraang piye ang lalim sa dilim. Minsan ka pang umiko't sa dilim at bumalik ka't kainin mo sila.

Naramdaman niya ang magaan at mahinang paghila at pagkaraa'y isang mas malakas na hatak kapag tila mas mahirap tanggalin sa taga ang ulo ng tamban, Pagkaraa'y wala na.

"Sige na," malakas na sabi ng matanda. Umikot ka uli. Amuyin mo lang sila. Ang gaganda nila, di ba? Ubusin mo na sila ngayon at pagkatapos ay nariyan naman ang tulingan. Matigas at malamig at kaakit-akit. Huwag kang mahiya, isda. Kainin mo sila,"

Naghintay siya habang nakaipit ang hapin sa hinlalaki at hintuturo, pinanood niya ang iba pang mga hapin habang inaabangan ang isda na maaring lumangoy pataas o pababa. Pagkaraa'y bumalik ang gayunding mahinag paghila.

"Kukunin na niya," malakas na sabi ng matanda. "Tulungan siya ng Diyos na kunin iyon."

Pero hindi na niya ito kinuha. Nawala siya at walang maramdaman ang matanda.

"Hindi siya maaring mawala," sabi ng matanda. "Alam ni Kristo na hindi siya maaring mawala. Umiikot lang siya. Nasima na siguro siya dati at naalala pa niya iyon."

Pagkaraa'y naramdam niya ang matimping dunggol sa hapin at natuwa siya.

"Umikot lang siya," sabi niya "Kukunin niya 'yon."

Natuwa siyang maramdaman ang mahinay na paghila at pagkaraa'y nakaramdam siya ng isang matigas at di kapani-paniwalang bigat. Iyon ang bigat ng isda at pinaluslos niya ang hapin pababa, pababa, pababa, hanggang makaladkad ang una sa dalawang reserbang ikid. Habang lumulubog ito,

padausdos sa pagitan ng mga daliri ng matanda, nararamdaman pa rin niya ang matinding bigat, bagamat hindi halos maramdaman ang pisil ng kaniyang hinlalaki't hintuturo.

"Ibang klaseng isda," sabi niya. "Kagat-kagat na niya 'yon ngayon, pahalang sa kaniyang bunganga at tangay-tangay na niya 'yon."

Pagkatapos, iikot siya at lululunin iyon, naisip niya. Hindi niya iyon sinabi dahil alam niya na kapag nagsabi ka ng isang mabuting bagay maaaring hindi ito magkatotoo. Alam niya kung gaano kalaki ang isdang ito at ginunam-gunam niya na papalayo ito sa dilim, kagat-kagat nang pahalang ang tulingan. Sa sandaling iyon naramdaman niya na tumigil siya pero naroon pa rin ang bigat. Pagkaraa'y nadagdagan ang bigat at nilulusan niya ang hapin. Saglit niyang hinigpitan ang pisil sa kaniyang hinlalaki't hintuturo at nadagdagan ang bigat at tuloy-tuloy pailalim.

"Kinuha na niya," sabi niya. "Ngayon nama'y pababayaan ko siyang ubusin 'iyon."

Pinadulas niya ang hapin sa kaniyang mga daliri habang idinukwang ang kaliwa niyang kamay at itinali ang libreng dulo sa dalawang reserbang ikid sa silo ng dalawang reserbang ikid ng katabing hapin. Handa na siya ngayon. Tatlo na ngayon ang reserba niyang ikid ng hapin na tig-apatnapung dipa, bukod pa sa ikid na ginagamit niya.

"Kainin mo pa siya nang kaunti," sabi niya. "Kainin mong mabuti."

Kainin mo siya para maglagos ang sima ng taga sa iyong puso at patayin ka, sa loob-loob niya. Dahan-dahan kang pumaitaas at hayaan mong sibatin kita ng salapang. Sige. Handa ka na ba? Masyado na bang matagal ang pagkabusog mo?

"Ngayon na!" malakas niyang sabi at inihaltak ang dalawang kamay, nakahila ng isang yarda ng hapin at paulit-ulit na humatak, salitan sa pagakampay ng kamay, buhos ang lakas ng kaniyang mga braso at ang nakaposteng bigat ng kaniyang katawan.

Walang nangyari. Lumayo lamang nang marahan ang isda at hindi siya maiangat ng matanda kahit isang pulgada man lang. Matibay ang kaniyang

hapi at sadyang ginawa para sa malalaking isda at ibinalatay niya ito sa kaniyang likod hanggang mabanat nang husto kaya tumalsik ang butil ng tubig mula rito. Pagkaraa'y lumikha ito ng mabagal, sumasagitsit na tunog sa tubig at hawak-hawak pa rin ito, inihanda niya ang sarili laban sa bigwas at sumandig siya pasalungat sa batak. Nagsimulang umusad ang bangka patungo sa hilagang kanluran.

Panatag na kumilos ang isda at marahan silang naglayag sa tahimik na tubig. Nasa tubig pa rin ang ibang pain pero wala nang magagawa pa.

“Kasama ko sana ang bata,” malakas na sabi ng matanda. “Hinihila ako ng isang isda at sa akin nakatali ang lubid. Puwede kong banatin ang hapi. Pero baka malagot niya ito. Hindi ko siya bibitiwan hangga't kaya ko at iluluslos ko ang hapi kung kailangan niya. Salamat sa Diyos at naglalayag siya at hindi sumisisid.”

Hindi ko alam ang gagawin kung maisipan niyang pumailalim. Hindi ko alam kung ano ang gagawin sakaling sumisid siya hanggang sa ilalim at doon namatay. Pero meron akong gagawin. Marami pa akong puwedeng gawin.

Sumandig siya sa hapi at pinagmasdan ang hapay nito sa tubig at ang panatag na pag usad ng bangka pahilagang kanluran.

Papatayin siya nito, naisip ng matanda. Hindi niya ito puwedeng gawin nang matagal. Pero makalipas ang apat na oras, panatag pa ring lumalangoy papalaot ang isda, hila-hila ang bangka, at matatag pa ring nakapuwesto ang matanda, nakahapit sa likod ang hapi.

“Tanghaling tapat nang masima ko siya,” sabi niya. “At hindi ko pa siya nakita kahit kailan.”

Mariin niyang isinuot ang balanggot sa kaniyang ulo bago niya nasima ang isda at humihiwa ngayon ito sa kaniyang noo. Nauuhaw din siya kaya siya lumuhod at, iniwasang biglang magalaw ang hapi, umusod siya hanggang sa pinakamalapit sa prowa at dinukwang ng isang kamay ang bote ng tubig. Nagpahinga siyang nakaupo sa nakahigang palo at layag at sinikap na huwag mag-isip kundi makatagal lamang.

Pagkuwa'y lumingon siya sa kaniyang likuran at wala siyang natanaw na lupa. Hindi deperensiya 'yan, naisip niya. Puwede naman akong bumalik sa tanglaw ng Havana. Dalawang oras pa bago lumubog ang araw at marahil ay lulutang siya bago iyon. Kung hindi, siguro'y paiibabaw siya kasabay ng pagsikat ng buwan. Kung hindi pa rin, baka pumaibabaw siya pagsikat ng araw. Wala akong pulikat at malakas ang pakiramdam ko. Siya ang may taga sa kaniyang bunganga. Pero ibang klaseng isda siya kung humila. Siguro'y tikom na tikom ang kaniyang bibig sa pagkagat sa alambre. Kung makikita ko lang siya. Makita ko sana siya kahit minsan para malaman ko kung ano ang kalaban ko.

Batay sa pagmamasid ng matanda sa mga bituin, hindi nagbago ng ruta ang direksyon ng isda buong gabi. Lumamig matapos lumubog ang araw at malamig na ang natuyong pawis sa likod ng matanda at sa kaniyang mga braso at matatandang binti. Nang may araw pa, inalis niya ang sakong takip ng mga pain at inilag ito para patuyuin sa araw. Pagkalubog ng araw, itinali niya ito sa kaniyang leeg nang nakabalabal sa kaniyang likod at maingat niya itong pinalusot sa ilalim ng hapin na ngayo'y nakakatang na sa kaniyang balikat. Naging sapin ng hapin ang sako at natuklasan niya kung paano siya sasandig nang pasubsob sa prowa para guminhawa kahit papaano. Ang totoo'y bahagya lang nabawasan ang hirap sa gayong posisyon; pero para sa kaniya'y parang komportable na rin ito.

Wala na akong magagawa sa kaniya at wala na siyang magagawa sa akin, sa loob-loob niya. Iyon nama'y kung magpapatuloy siyang ganito.

Tumayo siyang minsan at umihi pakabila sa gilid ng bangka at pinagmasdan ang mga butuin para alamin ang kaniyang ruta. Mistulang isang makintab at tuwid na guhit sa tubig ang hapin mula sa kaniyang mga balikat. Mas mabagal ang takbo nila ngayon at hindi kalakasan ang sinag mula Havana, kaya alam niyang tinatangay sila ng agos pasilangan. Pag hindi ko na makita ang sinag ng Havana, ibig sabihi'y pasilangankami, naisip niya. Dahil kung hindi magbabago ng ruta ang isda, matatanaw

ko pa ito sa loob ng maraming oras. Ano kaya ang nangyari sa beisbol sa malaking liga ngayong araw na ito, naisip niya. Maganda sanang gawin ito kung may radyo. Pagkaraa'y naisip niya, isipin mong lagi iyon. Isipin mo kung ano ang ginagawa mo. Huwag kang gagawa ng anumang kagaguhan.

Pagkuwa'y sinabi niya nang malakas, "Sana'y kasama ko ang bata. Para tulungan ako at makita niya ito."

Walang dapat mapag-isa sa kanilang katandaan, sa loob-loob niya. Pero hindi ito maiiwasan. Hindi ko dapat malimutang kainin ang tulingan bago siya mabilasa para mamalagi akong malakas. Alalahanin mo, kahit hindi mo gaanong gusto, dapat mo siyang kainin kinaumagahan. Tandaan mo, sabi niya sa sarili.

Kinagabihan, dalawang marsopa ang lumigid sa bangka at naririnig niya ang paggulong at pagbuga ng mga ito. Alam niya ang kaibahan ng ingay ng pagbuga ng lalaki at pagbuntung hininga ng babae.

"Mabubuti sila," sabi niya. "Naglalaro sila at nagbibiruan at nagmamahal sa isa't isa. Sila ang ating mga kapatid gaya ng mga isdang-lawin."

Pagkaraa'y nagsimula siyang mahabag sa malaking isdang nahuli niya. Kahanga-hanga siya at kakatwa at alam niya kung gaano siya katanda, naisip niya. Hindi pa ako nakahuli ng gayong kalakas na isda o isang gayong kakatwa kumilos. Siguro'y masyado siyang matalino kaya ayaw niyang lumundag. Maigugupo niya ako kung lulundag siya o sisibad. Pero ilang beses na siguro siyang nasima at alam niyang ganito ang dapat niyang gawing paraaan ng paglaban. Hindi niya maaaring malaman na isang tao lang ang nakalaban niya, o isang matanda. Pero napakalaking isda niya at mataas ang magiging presyo niya sa palengke kung maganda ang kaniyang laman. Kinagat niya ang pain tulad ng isang lalaki at parang lalaki siya kung humila at hindi siya natataranta sa paglaban. Ewan ko kung meron siyang mga plano o kasing desperado ko lang kaya siya?

Naalala niya nang minsang nakabingwit siya ng isang pares ng Marlin.

Laging pinauuna ng lalaki ang babaeng isda sa pagkain at ang nabingwit na isda, ang babae, ay nagwala, nataranta, naging desperado sa laban kaya nanghina siya, at sa buong panahong iyon, hindi siya iniwan ng lalaki, patawid-tawid sa hapin at paikot-ikot sa kanya sa ibabaw. Napakalapit lang niya kaya natakot ang matanda na baka putulin niya ang hapin ng kaniyang buntot na sintalas ng karet at halos kapareho nito ang sukat at hugis. Matapos siyang gantsuhin at hambalusin ng matanda, hawak-hawak sa tila espadang tuka na singgaspang ng papel- de-liha hinambalos niya ito sa tuktok at ulo hanggang maging halos kakulay ng likod ng salamin at pagkaraa'y iniahon niya ito sa bangka sa tulong ng bata, naroon pa rin sa gilid ng bangka ang lalaking isda. Pagkatapos, habang nililinis ng matanda ang hapin at inihahanda ang salapang, lumundag nang mataas sa tabi ng bangka ang lalaking isda upang alamin kung nasaan ang babae at pagkatapos ay sumisid siya ng malalim, nakalatag nang malapad ang kaniyang lilang pakpak, palikpik niya sa ulo, kitang-kita ang malalapad na lilang guhit. Maganda ang lalaking isda, naalala ng matanda, at hindi siya umalis.

Iyon ang pinakamalungkot na nakita niya sa kanila, naisip ng matanda. Nalungkot din ang bata at humingi kami ng paumanhin sa kaniya at maaga pa namin siyang kinatay.

“Narito sana ang bata,” malakas niyang sabi at sumalampak siya sa pabilog na batangan ng prowa at naramdaman niya ang lakas ng malaking isda sa haping nakakatang sa kaniyang balikat, walang gatol ang kilos patungo sa kung saan niya gugustuhin.

Sa pagkakataong ito, dahil sa kataksilan ko, kinailangan niya mamili, naisip ng matanda.

Pinili niyang manatili sa napakadilim na tubig lampas sa lahat ng mga patibong at bitag at katrayduran. Pinili kong pumunta roon para hanapin siya sa kabila ng lahat ng tao. Sa kabila ng lahat tao sa mundo. Ngayo'y magkakasama kami at mula pa kaninang tanghali. At walang makakatulong sa sinuman sa amin.

Hindi siguro ako dapat naging isang mangingisda, naisip niya. Pero ito ang dahilan kung bakit ako isinilang. Hindi ko dapat malimutang kainin ang tulingan matapos magliwanag.

Matagal-tagal pa bago mag-umaga, may kumagat sa mga pain sa likuran niya. Narinig niyang nabali ang patpat ang nagsimulang kumadkad ang hapin sa mataas na gilid ng bangka. Sa dilim, hinugot niya ang kaniyang lanseta at matapos alisin ang bigat ng isda sa kaliwa niyang balikat, lumiyad siya at pinutol ang haping ikinatang sa mataas na gilid ng bangka. Pagkaraa'y pinutol niya ang isa pang haping pinakamalapit sa kaniya at pinagdugtong niya sa dilim ang mga dulo ng reserbang ikid. Bihasa siyang magtrabaho kahit iisang kamay at inapakan niya ang mga ikid para higpitan ang mga buhol. Anim na ngayon ang reserba niyang mga ikid ng hapin. Merong dalawa mula sa mga paing nilagot niya at dalawa mula sa paing kinagat ng isda at magkarugtong ang mga ito.

Pagliliwanag, naisip niya, babalikan ko ang pain sa apatnapung dipa at puputulin ko rin iyon at idudugtong sa reserbang ikid. Mawawalan ako ng dalawandaang dipa ng matibay na lubid Catalan at ang mga taga at patiuna, Mapapalitan naman ang mga iyon. Pero mapapalitan ba ang isdang ito kung makabingwit ako ng ibang isda at mapawalan siya? Ewan ko kung anong isdaa ng kumagat sa pain ngayon-ngayon lang. Maaaring isang marlin o isang lapag-tuka o isang pating. Hindi ko siya maramdaman. Kailangang pawalan ko siya agad-agad.

Sabi niyang malakas, “Sana’y kasama ko ang bata.”

Pero hindi mo kasama ang bata, naisip niya. Nag-iisa ka lang at mabuti pang balikan mo ang huling pain ngayon, sa dilim man o hindi, at putulin iyon at idugtong ang dalawang reserbang ikid.

Kaya iyong ang ginawa niya. Mahirap sa dilim minsa’y biglang sumibad ang isda kaya napasubsob siya at nasugatan sa ilalim ng mata. Umagos nang bahagya ang dugo sa kaniyang pisngi. Pero namuo ito at natuyo bago umabot sa kaniyang baba. Umusod siyang pabalik sa prowa at sumandal sa kahoy. Inayos niya ang sako at maingat na inilipat ang

hapi sa isang bagong panig ng kaniyang balik at, habang nakaangkla ito sa kaniyang balik, maingat niyang pinakiramdaman ang hatak ng isda at pagkaraa'y sinalat niya sa tubig ang takbo ng bangka.

Bakit kaya siya biglang sumibad, naisip niya. Dumulas siguro ang alambre sa malaking umbok niya sa likod. Siguradong hindi kasing manhid ng likod ko ang likod niya. Pero hindi niya kayang hilahin habampanahon ang bangkang ito, kahit gaano pa siya kagaling. Tanggal na ngayon ang lahat ng maaaring pagmulan ng problema at marami akong reserbang hapi; lahat ng puwedeng hingin ng isang tao.

“Isda,” marahan niyang sabi, malakas, “Sasamahan kita hanggang mamatay ako.”

Sasamahan din niya ‘ko, palagay ko, naisip ng matanda at hinintay niyang magliwanag. Malamig na ngayon bago mag-umaga at sumiksik siya sa tabla para mainitan. Kaya kong makipagtagalan sa kaniya, naisipan niya. Pagsilay ng unang liwanag, kumadkad ang hapi pababa sa tubig. Panatag na naglayag ang bangka at nang sumungaw ang gilid ng araw, tumama ito sa kanang balik at ng matanda.

“Patungo siyang hilaga,” sabi ng matanda. Tinangay dapat kami ng agos pasinlangan, naisip niya. Sumunod na siya sa agos. Ibig sabihin niyon ay napapagod na siya.

Nang mataas-taas na ang sikat ng araw, natiyak ng matanda na hindi pa napapagod ang isda. Meron lamang isang paborableng palatandaan. Makikita sa paghilig ng hapi na mas mababaw na ang langoy niya. Hindi ibig sabihing tatalon siya Pero baka gawin niya.

“Diyos ko, palundagin mo siya.” sabi ng matanda. “Meron akong sapat na hapi para sa kaniya.” Siguro, kung madadagdagan ko ang tensiyon ng kahit kaunti, masasaktan siya at lulundag, naisip niya. Ngayong may araw na lumundag sana siya para punuin ng hangin ang mga supot sa kaniyang galugod para pagkaraan ay hindi na siya makapunta sa malalim para mamatay.

Sinubok niyang dagdagan ang tensiyon, pero banat na banat na

ang hapin at halos malagot na buhat nang mabingwit niya ang isda at maramdaman niya angpagkabanat nang lumiyad siya para humila at malaman niyang hindi niya mahatak pa ito. Bawat kislot ay nagpapalaki sa hiwang likha ng taga at baka mailhagis nya ito kapag lumundag nga siya. Kunsabagay, mas maganda anga pakiramdam ko ngayong araw na at hindi ko na kailangan pang tumitig dito.

May dilaw na damo sa hapin pero alam ng matanda na dagdag na bigat din ito at natuwa siya. Iyon ang dilaw na damong Golpo na naging napakakinang nitong gabi.

“Isda,” sabi niya, “Mahal kita at iginagalang kita lubos. Pero papatayin kita bago matapos ang araw na ito.

” Sana nga, sa loob-loob niya.

Isang maliit na ibon antg lumapit sa bangka mula hilaga. Isa iyong ibong kumakanta at halos sumayad sa tubig ang lipad. Nakikita ng matanda na pagod na pagod siya.

Nakarating ang ibong sa popa ng bangka at nagpahinga roon. Pagkaraa’y lumipad siyang paikot sa ulo ng matanda at nagpahinga sa hapin kung saan siya mas komportable. “Ilang taon kana?” tanong ng matanda sa ibon. “Ito ba ang una mong biyahe?”

Tinitignan siya ng ibon nang magsalita siya. Pagod na pagod siya para suriin pa ang hapin at nanimbang siya rito habang mahigpit na nakapangunyapit ang maliliit niyang paa.

“Matatag ‘yan,” sabi sa kaniya ng matanda. “Masyadong matatag. Hindi ka dapat napagod nang ganyan matapos ang isang gabing walang kahangin-hangin. Ano na ba ang nangyayari sa mga ibon?”

Naisip niya, ang mga lawing nagpupunta sa dagat para sila salubungin. Pero hindi niya ito binanggit sa ibon na hindi naman makauunawa sa kaniya at mayamaya pa’y matututo na tungkol sa mga lawin.

“Magpahinga kang mabuti, munting ibon,” sabi niya.” Pagkatapos ay lumarga ka at makipagsapalarang tulad ng sinumang tao o ibon o isda.”

Naengganyo siyang magsalita dahil nanigas ang likod niya nitong gabi

at talagang masakit ito ngayon.

“Dumito ka sa bahay ko kung gusto mo, ibon,” sabi niya. “Pasensiya ka na’t hindi ko maitaas ang layag at iangkas ka sa munting simoy na nagsisimulang umihip. Pero isang kaibigan ang kasama ko.”

Sa saglit ding iyon, biglang sumibad ang isda na nagpabagsak sa matanda sa prowa at natangay sana siya nito kung hindi siya nakakapit at nakapagkaskad ng kaunting hapin.

Lumipad paitaas ang ibon nang kumislot ang hapin at ni hindi siya nakitang umalis ng matanda. Maingat niya pinakiramdaman ng kanang kamay ang hapin at napansin niyang nagdurugo ang kaniyang kamay.

“Nasaktan siya, kung gayon,” malakas niyang sabi at hinatak ang hapin para alamin kung kaya niyang pabaliktarin ang isda. Pero nang halos malagot na ang hapin, pumirmi na lang siya at sumandal pataliwas sa bigay ng hapin.

“Naramdaman mo na ‘yon ngayon, isda,” sabi niya. “At alam ng Diyos, ako man.”

Nagpalinga-linga siya ngayon para hanapin ang ibon dahil gusto niya itong makasama. Walang na ang ibon.

Hindi ka nagtagal, naisip ng matanda. Pero mas mahirap sa pupuntahan mo hangga’t hindi ka makakarating sa baybayin. Ba’t ko hinayaang masugatan ako ng isda sa isang mabilis niyang paghatak? Napakatanga ko na yata. O baka kasi nakatingin ako sa munting ibon at iniisip siya. Pagtutuunan ko na ngayon ng pansin ang ginagawa ko at pagkaraa’y kakainin ko ang tulingan para hindi ako maubusan ng lakas.

“Narito sana ang bata at meron sana akong kahit konting asin,” malakas niyang sabi.

Inilipat niya ang bigat ng hapin sa kaliwa niyang balik at nakaluhod siyang maingat na naghugas ng kamay sa tubig at hinayaan ito doon, nakalubog, nang mahigit isang minuto, sinusundan ng tingin ang dugong tinatangay ng agos at ang panatag na salpok ng tubig sa kaniyang kamay habang umaandar ang bangka.

“Malaki na ang ibinagal niya,” sabi niya.

Gusto sana ng matanda na talagan pa ang pagkababad ng kamay sa maalat na tubig pero kinabahan siya na baka biglang sumibad muli ang isda; tumayo siya at sinuhayan ang sarili at itinaas ang kamay patakip sa araw. Gitgit lang ng hapin ang humiwa sa kaniyang laman. Pero naroon ito sa ikinikilos niyang parte ng kamay. Batid niyang kakailanganin niya ang kaniyan mga kamay bago ito matapos at ayaw niyang masugatan bago pa man magsimula.

“Ngayon,” sabi niya, nang matuyo na ang kaniyang kamay, “Dapat ko nang kainin ang maliit na tulingan. Puwede ko siyang abutin ng kalawit at kainin siya rito nang maalwan.”

Lumuhod siya at kinalawit ang tulingan sa ilalim ng popa at hinatak itong papalapit nang hindi sumasayad sa nakaikid na mga hapin. Pigil muli sa kaliwang balikat ang hapin, at nakasandig sa kaniyang kaliwang kamay at braso, tinanggal niya ang tulingan mula sa tulis ng kalawit at ibinalik sa lugar ang kalawit. Idinagan niya ang isang tuhod sa isda at humiwa ng ilang gilit ng nangingitim na pulang laman, pahaba mula sa batok hanggang buntot, Hugis kunyas ang mga gilit at hiniwa niya ang mga ito mula sa tabi ng gulugod pababa sa gilit ng tiyan. Nang makahiwa na siya ng anim na gilit, inilatag niya ang mga ito sa tabla ng prowa, ipinahid sa kaniyang pantalon ang lanseta at, hawak na buntot, binuhat niya ang patay na katawan ng bonito at inihagis sa kabila ng bangka.

“Palagay ko’y hindi ko kayang ubusin ang isang buo,” sabi niya at hiniwang pahalang ng kaniyang lanseta ang isa sa mga gilit. Nararamdaman niya ang mabigat, walang gatok na hatak ng hapin at pinulikat ang kaliwang kamay niya. Mahigpit ang kapit nito sa mabigat na kurdon at inis na inis na tiningnan niya ito. “Anong klaseng kamay ‘yan?’” sabi niya. “Pulikatin ka kung gusto mo. Gawin mo pang sipit ang sarili mo. Wala kang mapapala diyan”

Sige, naisip niya at tumingin siyang pababa sa hapay ng hapin sa madilim na tubig. kainin mo na ‘yan ngayon at lalakas ang kamay. Hindi

iyon kasalanan ng kamay at ilang oras mo nang kasama ang isda. Pero puwede mo siyang samahan habampanahon. Kainin mo na ngayon ang bonito.

Dinampot niya ang isang piraso at isinubo ito at maingat na nginuya. Hindi naman kasamaan ang lasa.

Nguyain mong mabuti, naisip niya, at kunin mong lahat ang katas. Masarap sanang kumain kung may kaunting dayap o limon o asin.

“Kumusta ang pakiramdam mo, kamay?” tanong niya sa pinulikat na kamay na sintigas na halos ng isang kamamatay “Kakain pa ako ng kaunti para sa iyo.

”Kinain niya ang isa pang parte ng pirasong hinati niya sa dalawa. Maingat niya itong nginuya at dinura ang balat.

“Kumusta na, kamay? O masyado pa bang maaga para malaman mo?”

Kumuha siya ng isang buong piraso pa nginuya ito.

“Isa siyang malakas at malusog na isda,” naisip niya. Masuwerte ako’t siya ang nakuha ko at hindi ang lumba-lumba. Masyadong matamis ang lumba-lumba. Halos wala itong tamis at naroon pa rin ang lahat ng katas.”

Walang saysay ang maging kahit ano kung hindi naman praktikal, sa loob-loob niya. Kung meron lang sana ako asin. Hindi ko alam kung mabibilasa o matutuyo sa araw ang matitira, kaya mabuti pang kainin ko nang lahat kahit hindin ako nagugutom. Tahimik at panatag ang isda. Kakainin ko itong lahat at magiging handa ako pagkatapos

“Kaunting tiyaga, kamay,” sabi niya. “Ginagawa ko ito para sa iyo.”

Sana’y puwede kong pakainin ang isda, naisip niya. Kapatid ko siya. Pero kailangan ko siyang patayin at manatiling malakas para magawa iyon. Mabagal at ubod-tiyagang inubos niya ang hugis kunyas na gilit ng isda.

Tumuwid siya, habang pinupunasan ang kamay sa kaniyang pantalon.

“Ngayon,” sabi niya. “Puwede mo nang bitiwang ang kurdon, kamay, at bahala na sa kaniya ang kanang kamay hanggang magtigil ka sa kabalbalang iyan.” Tinakpan niya ng kaliwang paa ang mabigat na

haping dati'y hawak ng kaliwang kamay at sumandig siya laban sa hatak sa kaniyang likod.

"Tulungan sana ako ng Diyos na mawala ang pulikat," sabi niya. Dahil hindi ko alam kung ano ang gagawin ng isda.

Pero mukhang tahimik siya, pakiwari niya, at sinusunod ang kaniyang plano. Pero ano ang balak niya, naisip niya. At ano ang akin? Kailangan iakma ko ang akin sa kaniya dahil sa sobra niyang laki. Kung tatalon siya, mapapatay ko siya. Pero habampanahon siyang nasa ilalim. Kung gayon, habampanahon ko siyang sasamahan sa ilalim.

Ikinuskos niya sa pantalon ang pinulikat na kamay at tinangkang palambutin ang mga daliri. Pero ayaw nitong bumuka. Siguro bubuka ito pagsikat ng araw, naisip niya. Bubuka siguro ito kapag natunaw na ang malusog at hilaw na tulingan. Kung kinakailangan, bubuksan ko ito anuman ang mangyari. Pero ayokong puwersahin ang pagbubuka nito ngayon. Hayaan siyang bumukang mag-isa at gumalaw ng kusa. Kunsabagay, masyado ko itong inabuso nang kinailangan kong pawalan at pagdugtungin ang iba't ibang hapin.

Tumanaw siya sa dagat at nalaman niya kung gaano siya nag-iisa ngayon. Pero nakikita niya ang mga prisma sa madilim na tubig at ang haping nababanat paharap at ang kakatwang tahimik na alon. Namumuo na ngayon ang mga ulap para sa hanging sabalas at tumingin siya sa harap at nakita ang isang kawan ng mga pato na inuukit ang mga sarili sa langit sa tapat ng tubig, pagkaraa'y nanlalabo, pagkatapos ay muling guguhit at alam niyang walang taong mapag-iisa sa dagat.

Inisip niya kung paanong matatakot ang ilang tao na pumalaot, lulan ng maliit na bangka, hanggang sa hindi matanaw ang kalupaan at alam niyang tama sila sa mga buwan ng biglaang pagsungit ng panahon. Pero buwan ngayon ng mga bagyo at, kapag walang bagyo, ang tagbagyo ang pinakamaganda sa buong taon.

Kapag mag bagyo makikita mo lagi ang mga palatandaan nito sa langit ilang araw pa bago ito dumating, kung nasa laot ka. Hindi nila ito

nakikita sa baybayin dahil hindi nila alam kung ano ang hahanapin, naisip niya. Napapaiba rin ang kalupaan, sa hugis ng mga ulap. Pero walang paparating na bagyo ngayon.

Tumingin siya sa langit at nakita ang mga puting ulap na nakabalumbong tila magiliw na bunton ng sorbetes at sa bandang itaas, ang maninipis na balahibo ng ulap sa mataas na kalangitan ng Setyembre.

“Mahinang brisa,” sabi niya. “Mas maiging panahon para sa akin kaysa sa iyo, isda.”

May pulikat pa ang kaliwang kamay niya, pero unti-unti niya itong naibubuka.

Nasusuklam ako sa pulikat, naisip niya. Isa itong kataksilan sa sariling katawan. Nakakahiya sa ibang tao na magtae dahil sa pagkalason sa pagkain o magsuka dahil dito. Pero kapag kinalabre ka ng pulikat, mapapahiya ka sa sarili lalo na kung nag-iisa ka.

Kung narito ang bata, hahagurin niya ito at hihimasin mula sa braso pababa, naisip niya. Pero lalambot din ito.

Pagkaraa’y naramdaman ng kaniyang kanang kamay ang kaibhan ng hatak ng hapin bago niya nakita ang pagbabago ng hapay sa tubig. Pagkatapos, habang nakasandig sa hapin at inihahampas nang malakas at mabilis ang kaliwang kamay sa kaniyang hita, nakita niyang marahang humahapay pataas ang hapin.

“Pumapaibabaw siya,” sabi niya, “Sige na, kamay. Pakiusap lang, sige na.”

Marahan at tuloy-tuloy na umakyat ang hapin, pagkatapos ay umumbok ang tubig sa harap ng bangka at lumitaw ang isda. Parang hindi matatapos ang kaniyang paglitaw at sumasaboy ang tubig mula sa kaniyang tagiliran. Nakasisilaw siya sa tama ng araw, morado ang kaniyang ulo at likod, malapad at mapusyaw na lila ang mga guhit sa kaniyang tagiliran. Singhaba ng bat ng beisbol ang kaniyang espadang patulis sa dulo, tila pang-ulos, at inilitaw niya ang buo niyang kahabaan mula sa tubig at pagkaraa’y buong-husay na sumisid at nakita ng

matanda ang paglubog ng kaniyang dambuhala, tila-lilik na buntot at nagsimula kumadkad nang mabilis ng hapin.

“Mas mahaba siya ng dalawang piye kaysa sa bangka,” sabi ng matanda. Mabilis ang pagkadkad ng hapin, hindi nangangatal at hindi natataranta ang isda. Dalawang kamay ang hawak sa hapin, sinisikap ng matanda na huwag itong malagot. Alam niyang kung hindi niya mapapabagal ang isda sa pamamagitan ng hindi nagbabagong presyon, maikakadkad ng isda ang buong hapin hanggang malagot ito.

Isa siyang matalinong isda at dapat ko siyang kumbinsihin, naisip niya. Hindi ko siya dapat pabayaang na malaman ang kaniyang lakas o kung ano ang magagawa niya kung sisibad siya nang tuloy-tuloy. Kung ako siya, ibubuhos ko nang lahat ngayon at sisibad hanggang may malagot. Pero, salamat sa Diyos, hindi sila kasingtalino na pumapatay sa kanila; bagamat mas marangal sila at may higit na kakayahan. Marami nang nakitang dambuhalang isda ang matanda.

Marami na siyang nakitang tumitimbang ng mahigit sanlibong libra at sa buhay niya’y dalawa nang gayon kalaki ang nahuli niya, pero hindi kailanman nang nag-iisa siya. Ngayong nag-iisa, at sa hindi matanaw ang kalupaan, nakatali siya sa pinakamalaking isdang nakita niya at mas malaki kaysa sa alinmang narinig niya, at singhigpit pa rin ng nakatikom na mga kuko ng agila ang kaliwa niyang kamay.

Maaalis din ang pulikat nito, naisip niya. Siguradong mawawala ang pulikat niya para tulungan ang kanang kamay ko. Tatlong bagay ang magkakapatid: ang isda at ang dalawa kong kamay. Dapat mawala ang kaniyang pulikat. Wala siyang silbi kung may pulikat. Bumagal nang muli ang isda at bumalik na sa dating bilis.

Ewan ko kung bakit siya lumundag, naisip niya. Lumundag siya para bang gustong ipakita sa akin kung gano siya kalaki. Anu’t anuman, alam ko na ngayon, naisip niya. Maipakita ko sana sa kaniya kung anong klaseng tao ako. Kaya lang, makikita niya ang pinulikat na kamay. Hayaan mo siyang mag-isip na higit akong lalaki kaysa sa tunay na ako

at magkakagayon ako. Ako sana ang isda, naisip niya, taglay ang lahat ng mayroon siya laban sa aking lakas ng loob at talino lamang.

Sumandal siya sa tabla at tinanggap ang bawat dumating pagdurusa at lumangoy nang panatag ang isda at marahang umusad ang bangka sa madilim na tubig. Nagsisimula nang lumaki ang alon sa ihip ng hangin mula sa silangan at kinatanghalian, wala nang pulikat ang kaliwang kamay ng matanda.

“Masamang balita para sa iyo, isda,” sabi niya at inilipat ang hapin sa ibabaw ng sakong nakabalabal sa kaniyang balikat.

Komportable siya pero nagdurusa, bagamat ayaw niyang tanggapin ang pagdurusa.

“Hindi ako relihiyoso,” sabi niya. “Pero magdarasal ako ng sampung Ama Namin at sampung Aba Ginoong Maria para mahuli ko ang isdang ito, at nangako ako na mamamanata sa Virgen de cobre kung mahuli ko siya. Pangako iyan.”

Sinimulan niya ang wala-sa-loob na pagdarasal. Kung minsan, mapapagod siya nang husto kaya hindi na niya maalala ang asal at pagkuwa’y magdasal siya nang napakabilis kaya naaalala niya ito nang kusa. Mas madaling dasalin ang Aba Ginoong Maria kaysa Ama Namin, pakiwari niya.

“Aba Ginoong Maria, napupuno ka ng grasya, ang Panginoong Diyos ay sumasaiyo. Bukod kang pinagpala sa babaeng lahat at pinagpala naman ng iyong anak na si Hesus. Santa Maria, Ina ng Diyos, ipanalangin mo kaming makasalan ngayon at sa oras ng aming kamatayan. Amen” Pagkaraa’y idinugtong niya, “Pinagpalang Birhen, ipanalangin mo ang kamatayan ng isdang ito. Kahanga-hanga man siya.”

Matapos magdasal, at mas mabuti na ang pakiramdam, pero gayon pa rin ang paghihirap, at baka higit pa, sumandal siya sa tabla ng prowa at wala sa loob na sinimulang igalaw-galaw ang mga daliri ng kaniyang kaliwang kamay.

Mainit na ngayon ang araw bagamat marahang lumalakas ang simoy.

“Mabuti pa’y painan ko na uli ang hapin sa popa,” sabi niya. “Kung maisipan ng isda na magtagal ng isa pang gabi, kailangan kong kumain uli at kakaunti na ang tubig sa bote. Palagay ko’y wala akong mahuhuli rito kundi lumba-lumba. Pero pupuwede na rin siya kung kakainin ko nang medyo sariwa pa. Meron sanang isdang-lawin na makiangkang ngayong gabi. Masarap kainin nang hilaw ang isdang-lawin at hindi ko na kailangan pang ataduhin. Kailangang kong tipunin ang lahat ng lakas ko ngayon. Kristo, hindi ko akalaing gayon siya kalaki.”

“Pero papatayin ko pa rin siya,” sabi niya. “Kahit gaano siya kadakila at karilag.”

Bagamat hindi iyon makatarungan, naisip niya. Pero ipakikita ko sa kaniya kung ano ang kayang gawin ng isang tao at hanggang kailan siya makapagtitiis.

“Sinabi ko sa bata na ibang klase akong matanda,” sabi niya. “Ngayon ko iyon dapat patunayan.”

Ilang libong beses na niyang napatunayan iyon pero wala ring silbi. Ngayo’y pinatutunayan niya iyong muli. Bawat pagkakataon ay isang bagong pagkakataon at hindi niya kailanman inisip ang nakalipas habang ginagawa niya iyon.

Matulog sana siya para makatulog ako at managinip tungkol sa mga leon, sabi niya. Ba’t mga leon na lamang ang pangunahing natitira? Huwag kang mag-isip tanda, sabi niya sa sarili. Sumandal ka ngayon sa tabla at magpahinga at huwag mag-isip ng kahit ano. Nagtatrabaho siya. Huwag kang gaanong magtrabaho.

Humahapon na at patuloy pa rin ang bangka sa marahan at payapang pag-usad. Pero dagdag na pampabagal ngayon ang simoy mula sa silangan at umangkang sa munting alon ang matanda at humupa nang bahagya ang kirot ng pagkakahapit ng hapin sa kaniyang likod.

Nang hapong iyon, minsan pa’y nagsimulang tumaas ang hapin. Pero nagpatuloy lang ang isda sa paglangoy, mas mataas nga lang nang bahagya ngayon. Nakabalatay ang araw sa kaliwang kamay at balik at likod ng

matanda. Kaya alam niyang pumihit ang isda patungong timog-silangan.

Ngayong nakita na siyang minsan ng isda, nakikinikinita niya ang isda na lumalangoy sa tubig, tila mga pakpak ang nakadipang lilang palikpik sa may ulo, humihiwa sa dilim ang malaki at patayong buntot. Gaano kaya ang nakikita niya gayong lalim, naisip ng matanda. Napakalaki ng kaniyang mata, at ang kabayo ay nakakakita sa dilim kahit hamak na mas maliit ang mata. Dati'y nakakakita ako nang malinaw sa dilim. Hindi sa talagang napakadilim. Pero sinlinaw ng mata ng pusa.

Dahil sa araw na patuloy niyang paggalaw ng kaniyang mga daliri, ganap nang nawala ang pamumulikat ng kaliwa niyang kamay at sinimulan na niyang ilipat dito ang bigat at niyugyog niya ang kalamnan ng kaniyang likod para malipat nang bahagya ang hapit na kurdon.

“Kung hindi ka pa pagod, isda,” malakas niyang sabi “kakaiba kang talaga.”

Pagod na pagod na siya ngayon at alam niyang parating na ang gabi at tinangka niyang mag-isip ng ibang bagay. Naisip niya ang Malalaking Liga, Gran Ligas ang tawag niya rito, at alamniyang kalaban ng Yankees ng New York ang Tigres ng Detroit.

Pangalawang araw na ngayon na hindi ko alam ang resulta ng juegos, naisip niya. Pero dapat akong magkaroon ng tiwala at maging karapat-dapat sa dakilang DiMaggio na buong husay ginagawa ang lahat ng bagay kahit masakit ang bukong-bukong ang taring buto. Ano nga ba ang taring buto? Tanong niya sa sarili. *Un espuela de hueso*. Wala kami ng mga iyon. Kasing kirot kaya iyon ng tari ng sasabunging manok? Palagay ko'y hindi ko 'yon matitiis o ang pagkawala ng isang mata at ng dalawang mata at patuloy na lumaban tulad ng ginagawa ng mga panabong. Walang sinabi ang tao kung ihahambing sa magagaling na ibon at hayop. Pero mas gugustuhin ko pa ring maging ang hayop na iyan sa ilalim ng dilim ng dagat.

“Maliban kung dumating ang mga pating,” malakas niyang sabi. ‘Pag dumating ang mga pating, kaawaan siya at ako ng Diyos.’”

Naniniwala ka bang makikipagtagalan sa isang isda ang dakilang Maggio tulad ng pakikipagtagalan ko sa isang ito? Naisip niya. Sigurado akong gagawin niya at higit pa dahil bata siya at malakas. Bukod pa'y isang magingisda ang kaniyang ama. Pero masaktan kaya siya nang husto ng taring buto?

“Ewan ko,” malakas niyang sabi. “Hindi ako nagkaroon ng taring buto kahit kailan.”

Habang lumulubog ang araw, naalala niya, upang magkaroon siya ng higit na tiwala, noong siya'y nasa taberna ng Casablanca nang makipagbunong-braso siya sa isang malaking negrong taga-Cienfuego na siyang pinakamalakas na lalaki sa daungan. Isang araw at isang gabi nang nakapatong sa guhit na tisa sa mesa ang kanilang siko at tuwid na nakatayo ang kanilang mga braso at mahigpit ang pagkakasapo ng kanilang mga kamay. Malakas ang pustahan at labas-masok ang mga tao sa kuwartong naiilawan ng gasera at tiningnan niya ang braso at kamay ng negro at ng mukha ng negro. Pinapalitan nila ang reperi tuwing apat na oras matapos ang unang walo para makatulog ang mga reperi. Nilalabasan na ng dugo ang ilalim ng mga kuko ng kamay niya at ng negro at nagtitigan sila at pinagmasdan ang kanilang mga kamay at braso at labas-masok sa kuwarta ang mga mananaya at nauupo sa matataas na silyang nakasandal sa dingding at nanonood. Matingkad na asul ang pintura ng mga dingding na kahoy at ipinupukol sa kanila ng gasera ang kanilang mga anino. Napakalaki ng anino ng negro at gumagalaw ito sa dingding kapag iniuugoy ng simoy ang gasera.

Buong gabi, salit-salitan ang nadedehado at pinapainom nila ng rum ang negro at ipinagsindi ng sigarilyo. Pagkainom ng rum, magbubuhos ng lakas ang negro at minsa'y naibuway niya ng may tatlong pulgada ang matanda, na hindi pa katandaan noon at tinatawag na Santiago El Campeon. Pero naiangat ng matanda ang kamay nito para muling makapatas. Sigurado siya noon na tatalunin ang negro, na isang maginoo at isang mahusay na atleta. At kinaumagahan, nang gusto nang itabla ng

mga namumusta ang laro at iiling-iling ang reperi, ibinuhos niya ang kaniyang lakas at pinuwersa ang kamay ng negro, pababa nang pababa, hanggang lumapit ito sa tabla. Nagsimula ang labang iyon isang umaga ng Linggo at natapos kinaumagahan ng Lunes. Marami sa mga namumusta ang gusto nang itabla ang laro dahil papasok pa sila sa trabaho sa pantalan para maghakot ng mga sako ng asukal o sa Havana Coal Company. Kung hindi lang, gugustuhin ng lahat na tapusin iyon. Anu't anuman, tinapos niya iyon at bago kinailangang magsipasok ng trabaho ang sinuman.

Matagal-tagal din natapos iyon, tinawag siyang “Ang Kampiyon” ng bawat isa at nagkaroon ng remate nang magtagsibol. Pero maliit lang ang naging pustahan at madali niyang pinanalunan ito dahil nasira na niya sa unang laban ang tiwala sa sarili ng negrong taga-Cienfuegos. Pagkaraan noon, ilang beses pa siyang napalaban at pagkaraa’y hindi na. Naipasiya niya na kaya niyang talunin ang kahit sino kapag talagang ginusto niya at naipasiya niyang masama iyon sa kaniyang kanang kamay na ipinangingisda. Sinubok niyang gamitin ang kaliwang kamay sa ilang katuwang laban. Pero mula’t mula pa’y talagang traydor ang kaliwang kamay niya at ayaw gawin ang ipinagagawa niya at wala siyang tiwala rito.

Maluluto siya ngayon nang husto sa araw, sa loob-loob niya. Hindi na niya ‘ko dapat hiritan uli ng pulikat malibang kung sumobra ang lamig sa gabi. Ano kaya ang mangyayari ngayong gabi.

Isang eroplanong patungong Miami ang dumaan sa tapat niya at pinagmasdan niya ang anino nito sumindak sa kawan ng mga isdang-lawin.

“Sa dami ng isdang-lawing naroroon, meron dapat lumba- lumba,” sabi niya, at sumandal siya sa hapin para tingnan kung puwede niyang hilahin kahit papaano ang isda. Pero hindi niya magawa at nanatili itong banat na banat, nagtataksikan ang tubig, halos mapatid na. Nagpatuloy ang bangka sa marahang pag-usad at pinanood niya ang eroplano hanggang hindi na niya ito matanaw.

Kakakatwa siguro kapag nasa eroplano ka, naisip niya. Ano kaya ang hitsura ng dagat mula sa ganoon kataas. Malinaw nilang makikita ang isda kung hindi masyadong mataas ang kanilang lipad. Gusto kong lumipad nang mabagal na mabagal sa taas na dalawandaang dipa at tanawin ang isda mula sa itaas. Sa mga bangkang pampagong, naroon ako sa krus na tuktok ng palo at kahit ganoon lang kataas, marami na akong natatanaw. Mula roon, tumitingkad ang pagkaberde ng lumba-lumba at makikita mo ang kanilang mga guhit at mga lilang mantsa at makikita mo na ang buong kawan habang lumalangoy. Bakit ba lahat ng matutuling isda sa madilim na agos ay kulay lila ang likod at karaniwang may lilang guhit o mansta? Siyempre, mukang berde ang lumba-lumba dahil totoo'y kulay ginto siya. Pero kapag nanginginain siya, talagang gutom, lumilitaw ang mga lilang guhit sa kaniyang tagiliran, gaya ng sa Marlin. Dahil kaya sa galit o sa sobrang tulin niya kaya lumilitaw ang mga iyon?

Bago magdilim, habang dumadaan sila sa isang isla ng damong Sargasso na sa taas-dagat nagduduyan sa alon na para bang nakikipagtalik ang dagat sa kung anong nasa ilalim ng dilaw na kumot, tinangay ng isang lumba-lumba ang hapin niyang maliit. Una niya itong nakita nang lumundag ito sa hangin, gintong-ginto sa huling sinag ng araw at lumiyad at walang taros na pumapagaspas sa hangin. Lumundag itong paulit-ulit, sumisirko sa takot, at umusod siyang pabalik sa popa at habang gumagapang nang hawak-hawak ng kaliwang kamay ang lumba-lumba, inaapakan nakayapak na kaliwang paa ang bawat mahilang hapin. Nang nasa popa na ang lumba-lumba, patalon-talon at pabunggo-bunggo sa magkabilang gilid sa kawalan ng pag-asa, sumandal sa popa ang matanda at isinampa sa popa ang kumikinang na ginintuang isda na may mga batik na lila. Kumikisay, mabilis at sunod-sunod ang pagkagat ng panga sa taga, binayo nito ang sahig ng bangka ng kaniyang mahaba at sapad na katawan, buntot at ulo hanggang hambalusin niya ito sa nangingintab na ginintuang ulo hanggang manginig at hindi makakilos.

Tinanggal ng matanda ang taga mula sa isda, pinain nang muli ang

hapin ng isa pangtamban at inihagis ito, pagkaraa'y marahan siyang umusod pabalik sa prowa. Hinugasan niya ang kaniyang kaliwang kamay at pinunasan ito sa kaniyang pantalon. Pagkatapos, ay inilipat niya ang mabigat na hapin mula sa kaniyang kanang kamay tungo sa kaniyang kaliwa at hinugasan sa dagat ang kanang kamay niya habang pinagmamasadan niya ang paglusong ng araw sa dagat at ang hapay ng malaking kurdon.

“Hindi pa rin siya nagbabago,” sabi niya. Pero habang pinagmamasadan ang hampas ng tubig sa kaniyang kamay, napansin niyang medyo bumagal ito.

“Itali kong pareho sa popa ang dalawang sagwan at pababagalin siya nito sa gabi,” sabi niya. “Sanay siya sa gabi at ako ma’y gayon din.”

Mas mabuting maya-maya na tanggalan ng bituka ang lumba-lumba para hindi mawala ang dugo sa karne, sa loob-loob niya. Puwedeng mamaya ko pa gawin iyan at itali ang mga sagwan para maging pambagal din. Mabuti pang hayaan kong manahimik ang isda at huwag siyang masyadong istorbohin sa pagdadapithapon. Mahirap na oras para sa lahat ng isda ang paglubog ng araw.

Hinayaan niyang matuyo sa hangin ang kaniyang kamay sa saka niya ito isinunggab sa hapin at pinakawalan ang sarili hanggang makakaya at hinayaang mahatak pasubsob sa tabla upang ang bangka ang mahila at hindi siya.

Natutuhnan ko na kung paano gawin iyon, sa loob-loob niya. Ang parteng ito, anu’t anuman. Sa saglit ding iyon, naalala niyang hindi pa siya kumakain mula nang kumagat siya ng pain at siya’y malaki at nangangailangan ng maraming pagkain. Naubos ko ang buong bonito. Bukas, kakainin ko ang lumba-lumba. Dorado ang tawag niya rito. Dapat sigurong kumain ako ng kaunti nito kapag nilinis ko ito. Mas mahirap itong kainin kaysa sa bonito. Pero wala namang madali.

“Kumusta ka, isda?” malakas niyang tanong. “Mahusay ang pakiramdam ko at mas maayos na a ng kaliwang kamay ko at merong

akong pagkain para sa isang gabi at isang araw. Hilahin mo ang bangka, isda.”

Hindi talagang maganda ang pakiramdam niya dahil ang sakit ng pagkakahapit ng kurdon sa kaniyang likod at lampas na sa kirot at naging pamamanhid na, kinakabahan siya rito. Maliit lang ang hiwa ng kamay ko at wala nang pulikat sa kabila. Maayos ang mga binti ko. “Tsaka nalamangan ko na siya ngayon kung pagkain ang pag-uusapan.

Madilim na ngayon dahil mas mabilis dumilim matapos lumubog ang araw kung Setyembre. Sumandal siya sa pudpod na tabla ng prowa at nagpahinga sa abot ng kaniyang makakaya. Lumitaw na ang mga unang bituin. Hindi niya kilala ang pangalang Rigel pero nakita niya ito at alam niyang hindi magtatagal at lilitaw silang lahat at makakasama niya ang lahat ng kaniyang malalayong kaibigan.

“Kaibigan ko rin ang isda.” malakas niyang sabi. “Hindi pa ako kailanman nakakita o nakarinig ng gayong isda. Pero dapat ko siyang patayin. Natutuwa ako’t hindi natin kailangang subuking patayin ang mga bituin.”

Mantakin mong kung araw-araw ay kailangang subukin ng isang tao na patayin ang buwan, sa loob-loob niya. Umiiwas ang buwan. Pero isipin mo kung bawat araw ay kailangang tangkain ng isang tao na patayin ang araw? Isinilang tayong masuwerte, naisip niya.

Pagkaraa’y nanghihinayang siya sa malaking isda na walang makain at hindi nagbawas ang kaniyang determinasyon na patayin siya, kahit nanghihinayang siya sa kaniya. Ilang tao ang pakakainin niya, sa loob-loob niya. Pero karapat-dapat kumain sa kaniya batay sa kaniyang pag-uugali at sa kaniyang kahanga-hangang dangal.

Hindi ko maintindihan ang mga bagay na ito, naisip niya Pero mabuti’t hindi natin kailangang subuking patayin ang araw o ang buwang o ang mga bituin. Sapat nang mabuhay sa dagat at patayin ang ating mga tunay na kapatid.

Ngayon, naisip niya, kailangan kong pag-isipan ang pambagal. Meron

itong panganib at meron ding silbi. Baka mailuslos ko nang husto ang hapin at makawala siya sa akin, kung magsikap siya at nasa lugar ang mga sagwang pambagal at mawalang lahat ang gaan ng bangka. Dahil sa kaniyang gaan, humahaba ang pagtitiis naming dalawa pero ito ang kaligtasan ko dahil sobra ang kaniyang bilis kaya lang ay hindi pa niya ito ginagamit. Anuman ang mangyari, dapat ko nang tanggalan ng bituka ang lumba-lumba para hindi siya mabilasa at makakain ako ng kaunti para lumakas.

Magpapahinga ako ngayon ng isang oras pa at pakikiramdaman ko kung buo pa siya at matatag bago ako bumalik sa popa para gawin ang trabahon at magdesisyon, Samantala, makikita ko kung paano siya kumilos at kung magpapakita siya ng anumang pagbabago. Magandang diskarte ang mga sagwan; pero oras na para pag-isipan ang kaligtasan! Buhay na buhay pa ang isda at nakita kong nasa sulok ng bibig niya ang taga at pinanatili niyang nakatikom nang mahigpit ang kaniyang bunganga. Bale wala ng parusa ang taga. Ang mabigat ay ang parusa ng gutom, at ang hirap ng hindi niya alam kung ano ang kaniyang kalaban. Magpahinga ka na, tanda, at pabayaan mo siyang magtrabaho hanggang dumating ang susunod mong toka.

Nagpahinga siya nang sa palagay niya'y mga dalawang oras. Matagal bago sumikat ang buwan ngayon at wala siyang paraan para mahulaan ang oras. Ni hindi naman talaga siya nagpapahinga, Pinagtitiisan pa rin niya ang hatak ng isda sa kaniyang mga balikat pero ipinatong niya ang kaliwang kamay niya sa batangan ng prow a at ipinaubaya sa bangka ang paglabas sa isda.

Simple lang sana kung mababanat ko ang hapin, sa loob-loob niya. Pero kaya niya itong lagutin sa isang munting pagsiklot. Dapat kong ikatang sa katawan ang hatak ng hapin at maging handa sa lahat ng oras para dalawang-kamay na luslusan ang hapin.

“Pero hindi kana nakakatulog, tanda,” malakas niyang sabi. Kalahating araw at isang gabi na at isang araw pa ngayon at hindi ka pa nakakatulog.

Dapat mong gawan ng paraan para makatulog ka kahit kaunti kapag tahimik siya at panatag. Kung hindi ka matutulog, baka mabuwang ka.

Malinaw pa man ang isip ko, sa loob-loob niya. Kasinglinaw ako ng mga bituing kapatid ko. Gayunma'y dapat akong matulog. Natutulog sila, at natutulog ang buwan at ang araw at natutulog din paminsan-minsan ang dagat sa mga araw na walang agos at walang kaalon-alon.

Pero huwag mong kalimutang matulog, naisip niya. Pilitin mong makatulog at mag-isip ka ng isang simple at tiyak na magagawa sa mga hapin. Bumalik ka ngayon at ihanda ang lumba-lumba. Masyadong peligrosong itali ang mga sagwan bilang pambagal kung kailangan mong matulog.

Sinimulan niyang gumapang pabalik sa popa,ingat na ingat na baka magitla ang isda. Agaw-tulog din siya siguro, pakiwari niya. Pero ayaw ko siyang makapagpahinga. Dapat siyang humila nang humila hanggang mamatay siya.

Pagkabalik sa popa, pimihi siya para malipat sa kaliwang kamay niya ang batak ng hapin sa kanilang mga balikat at hinugot niya ang kanang kamay ang kaniyang lanseta mula sa kalubang nito. Maliwanag na ngayon ang mga bituin at malinaw niyang nakikita ang lumba-lumba at ibinaon niya ang talim ng kaniyang lanseta sa ulo niya at hinila niya mula sa ilalim ng popa. Inapakan niya ng isang paa ang isda at mabilis niyang nilaslas mula sa hasang hanggang sa dulo ng ibabang panga. Pagkaraa'y ibinaba niya ang kaniyang lanseta at tinanggal niya ng kanang kamay ang bituka, dinaklot niyang lahat at hinaltak ang mga hasang. Naramdaman niyang namimigat ang tiyan at dumudulas sa kaniyang kamay at nilaslas niya ito. May dalawang isdang-lawin sa loob. Sariwa sila at matigas at inihatag niyang magkatabi ang mga ito at inihagis pakabila ng popa ang mga bituka at hasang. Lumubog silang nag-iiwan ng linab sa tubig. Malamig ang lumba- lumba at kulay leprosong puting-abuhin sa sinag ng bituin at binalatan ng matanda ang isa niyang tagiliran habang tapak-tapak ng kanang paa ang ulo ng isda. Pagkatapos, binaligtad niya siya at binalatan

ang kabilang tagiliran at hiniwa ang bawat gilid mula sa ulo pababa sa buntot.

Pinadausdos niya ang patay na katawan pakabila ng bangka at tiningnan kung may anumang alimpuyo sa tubig. Pero wala siyang nakita kundi ang banaag ng mabagal nitong paglubog. Pumihit siya at inilagay ang dalawang isdang-lawin sa loob ng dalawang gilit ng isda at habang isinusuksok sa kaluban ang kaniyang lanseta, marahan siyang umusod pabalik ng prowa. Nahuhukot ang likod sa bigat ng haping nakahapit dito at binuhat niya ng kanang kamay ang isda.

Pagbalik sa prowa, inilatag niya sa tabla ang dalawang gilit ng isda katabi ng isdang-lawin. Matapos iyon, inilipat niya ang hapin sa isang bagong lugar sa kaniyang balik at hinawakan itong muli ng kaniyang kamay na nakapatong sa batangan. Pagkaraa'y dumukwang siya sa gilid at hinugasan sa tubig ang isdang-lawin, pinakikiramdaman ang bilis ng salpok ng tubig sa kaniyang kamay. Puro linab ang kaniyang kamay dahil sa pagkakabalat sa isda at pinag masdan niya ang daloy dito ng tubig. Mas mahina ang daloy at habang ikinukuskos niya ang kaniyang kamay sa tabla ng bangka, lumutang ang ilang linab at mabagal na tinangay ng agos patungo sa likuran ng bangka.

“Napapagod siya o nagpapahinga,” sabi ng matanda. “Ngayon, pabayaan akong tapusin ang pagkain ng lumba-lumbang ito at makapagpahinga at makatulog ng kaunti.”

Sa sinag ng mga bituin at habang lalong lumalamig ang gabi, kinain niya ang kalahati ng isa sa mga gilit ng lumba-lumba at ang sa sa mga isdang-lawin, tanggal na ang bituka't ulo.

“Ang sarap kainin ng lumba-lumba kung luto,” sabi niya. “At napakamiserableng isda kung hilaw. Kahit kailan, hindi na uli ako sasakay ng bangka nang walang asin o dayap.”

Kung meron akong utak maghapon ko sanang sinabuyan ng tubig ang prowa at kapag natuyo, meron sana akong asin, sa loob-loob niya. Pero hindi ko naman nabingwit ang lumba-lumba kundi nito na lang bago

lumubog ang araw. Anu't anuman, kulang pa rin ako sa preparasyon. Pero nanguya ko naman lahat nang mabuti at hindi naman ako nasusuka.

Nag-uulap ang langit sa may silangan at isa-isang naglalaho ang mga kilala niyang bituin. Tila patungo siya ngayon sa isang lambak ng mga ulap at nawala ang hangin.

“Sasama ang panahon sa loob ng tatlo o apat na araw,” sabi niya “Pero hindi ngayong gabi o bukas. Maghanda ka na para matulog, tanda, habang tahimik na nakapirmi ang isda.”

Mahigpit niyang hinawakang ang hapin sa kaniyang kanang kamay at idiniin ang kaniyang hita sa kaniyang kanang kamay habang isinasandig ang lahat ng kaniyang bigat sa tabla ng prowa. Pagkaraa'y ibinaba niya nang bahagya ang hapin sa kaniyang balikat at isinaklay dito ang kaliwa niyang kamay.

Mahahawakan ito nang matagal ng kanang kamay ko basta't meron itong suhay, naisip niya. Kapag lumuwag ang hawak nito kung makatulog ako, gigisingin ako ng kaliwang kamay ko kapag nakadkad ang hapin. Masakit iyon sa kanang kamay. Pero sanay na siya sa parusa. Kahit makatulog ako ng bente minutos o medya-ora, mabuti 'yon. Buong-katawan siyang yumukayok sa hapin, nakadiin ang buong bigat sa kaniyang kamay, at nakatulog siya.

Hindi niya napanaginipan ang mga leon kungdi ang malalaking kawan ng marsopa na nagkalat sa may walo o sampung milya at iyon ang panahon ng kanilang pagtatalik at maglulundagan sila nang mataas sa hangin at magbabalikan sa dati ring butas na pinaggalingan nila sa paglundag.

Pagkatapos, napanaginipan niyang nakahiga siya sa isang nayon at malakas ang hanging hilaga at ginaw na ginaw siya at nangalay ang kanang kamay niya dahil dito niya ipinatong ang kaniyang ulo sa halip sa unan.

Pagkaraan niyon, nagsimula siyang managinip ng isang mahaba at dilaw na pasigan at nakita niya ang una sa mga leon na dumating dito pagkagat ng dilim at nagdatingan ang iba pang mga leon at nangalumbaba

siya sa tabla ng prowang pinag-angklahan ng bangka habang umiihip ang panggabing hangin mula sa kabilang ibayo at nag-abang siya kung meron pang ibang leon at masaya siya.

Matagal nang nawala ang buwan pero tulog pa rin siya at patuloy ang isda sa paghatak at naglayag ang bangka patungo sa tunel ng mga ulap.

Nagising siya sa pagkasilot ng kanyang kanang kamao na tumama sa kaniyang mukha at sa pag-init ng hapin sa kaniyang kanang kamay. Namamanhid ang kaliwang kamay niya pero ipinampigil niya nang husto ang kaniyang kanan at kumadkad ang hapin. Sa wakas, nakahawak muli sa hapin ang kaliwang kamay niya at sumandig siya sa hapin at pinapaso nito ngayon ang kaniyang likod at ang kaniyang kaliwang kamay, ang kaliwang kamay niya ang nagdadala ng lahat ng bigat at nasusugatan nang husto. Nilingon niya ang mga ikid ng hapin at tuloy-tuloy lang ang pagluslos ng mga ito. Sa iglap ding iyon, lumundag ang isda, umalimbukay ang dagat, at pagkaraa'y isang malakas na pagbagsak. Pagkaraa'y lumundag siyang muli at bumilis ang takbo ng bangka bagamat tuloy pa rin sa pagkadkad ang hapin at isinasagad ng matanda ang hatak sa hapin hanggang sa halos malagot ito at paulit-ulit niyang isinagad ang hatak hanggang sa halos malagot ito. Naipit na siya sa prowang pagkakahatak at halos sumupalpal na sa kaniyang mukha ang galit ng lumba-lumba at hindi siya makakilos.

Ito ang inaabangan namin sa loob-loob niya. Kaya dapat namin itong harapin. Lubayan sana niya ang hapin, sa loob-loob niya. Lubayan sana niya.

Hindi niya makita ang paglundag ng isda, naririnig lang niya ang pakalabusaw ng dagat at ang malakas na pagsalwak at pagbagsak niya. Lumalalim ang hiwa nang mabilis na pakadkad ng hapin sa kaniyang kamay pero noon pa ma'y alam niyang mangyayari ito at sinikap niyang igawi ang hapin sa kinakalyong bahagi ng kaniyang kamay at huwag pabayaang dumulas ang hapin sa kaniyang palad o masugatan ang kaniyang mga daliri.

Kung narito ang bata, babasain niya ang mga ikid ng hapin, naisip niya. Oo. Kung narito ang bata. Kung naririto ang bata.

Kumadkad nang kumadkad nang kumadkad ang hapin pero bumabagal na ito ngayon at pinagbabayad niya ang isda sa bawat pulgada nito. Iniangat niya ngayon ang kaniyang ulo mula sa tabla at palayo sa gilit ng isda na nadurog ng kaniyang pisngi. Pagkaraa'y lumuhod siya at saka marahang tumayo. Iniluslos niya ang hapin pero paunti nang paunti. Umurong siya sa masasalat ng kaniyang paa ang mga ikid ng hapin na hindi niya makita. Marami pang ikid ng hapin ang kailangan ngayong hatakin sa tubig ng isda ang lahat ng bagong hapin.

Oo, sa loob-loob niya. At ngayo'y mahigit sandosenang beses na siyang lumundag at pinuno ng hangin ang mga supot sa kaniyang likod at hindi siya maaaring sumisid para mamatay sa lalim na hindi ko na siya maiangat pa. Magsisimula na siyang magpaikot-ikot at kailangan ko siyang alalayan. Ba't kaya siya biglang sumikad? Dahil kaya sa gutom kaya siya naging desperado, o natakot siya sa isang bagay sa gabi? Siguro, bigla siyang nakaramdam ng takot. Pero isa siyang tahimik, malakas na isda at mukhang wala siyang kinakatakutan at tiwalang-tiwala. Nakapagtataka.

"Mabuti pang ikaw mismo'y huwag matakot, at magtiwala sa sarili, tanda," sabi niya. "Hawakan mo siya uli pero hindi mo mahigpit ang hapin. Pero maya-maya'y iikot siya."

Pigil-pigil siya ngayon ng matanda sa kaniyang kaliwang kamay at balik at yumuko siya nang mababa at isinalok ang kaniyang kamay para hugasan ang nadurog na lumba-lumba sa kaniyang mukha. Kinakabahan siya na baka maliyo siya dahil dito at masuka siya at mawalan ng lakas. Matapos linisin ang kaniyang mukha, hinugasan niya ng tubig ang kaniyang kanang kamay sa may gilid ng bangka at pagkaraa'y hinayaan niya ito sa tubig-alat habang pinagmamasdan niya ang unang sinag ng buwang liwayway. Patungo siya sa bandang silangan, naisip niya. Ibig sabihin niyon, pagod na siya at napatangay sa agos. Hindi magtatagal at iikot siya. At magsisimula ang totohanang trabaho namin.

Matapos ipasiya na sapat na ang tagal ng kaniyang kanang kamay sa tubig, itinaas niya ito at pinagmasdan. “Hindi naman kasamaan,” sabi niya. “At bale-wala ang kirot sa isang lalaki.”

Maingat niyang hinawakan ang hapin para hindi ito matapat sa mga sariwang hiwa at inilipat niya ang kaniyang bigat para mailawit niya ang kaniyang kaliwang kamay sa tubig sa kabilang gilid ng bangka.

“Hindi na rin kasamaan ang ginawa mo para sa isang bagay na walang silbi.” Sabi niya sa kaliwang kamay niya. “Pero merong sandaling hindi kita maapuhap.”

Bakit ba hindi ako isinilang na may dalawang mabubuting kamay? Naisip niya. Kasalanan ko siguro na hindi ko gaanong nasanay ang isang iyon. Pero alam ng Diyos na nagkaroon siya ng maraming pagkakataon para matuto, hindi naman kasamaan ang ginawa niya sa gabi, at minsan lang siyang pinulikat. ‘Pag pinulikat siyang muli, hayaan mong putulin siya ng hapin.

Nang maisip na iyon, alam niya na hindi na gayong kalinaw ang kaniyang pag-iisip at naisip niyang dapat siyang ngumuya ng kaunti pa ng lumba-lumba. Pero hindi puwede, sabi niya sa kaniyang sarili. Mabuti pang malibang kaysa mawalan ng lakas dahil sa pagsusuka. At alam kong hindi ako mananatiling malakas kung kakainin ko iyon dahil nangudngod ang mukha ko roon. Itatabi ko ito para sa biglaang pangangailangan hanggang mabulok ito. Pero huling-huli na para magpalakas pa sa pamamagitan ng pagkain. Estupido ka, sabi niya sa sarili. Kainin mo ang isa pang isdang-lawin.

Naroon iyon, malinis at nakahanda, at dinampot niya ito ng kaliwang kamay niya at kinakain ito na maingat na nginunguya ang mga buto at inubos ito pati buntot.

Mas nakapagpapalakas ito kaysa alinmang isda, naisip niya. Anu’t anuman, ang lakas na kailangan ko. Nagawa ko na ngayon ang puwede kong gawin, sa loob-loob niya. Sisimulan na niyang umikot at nang makapagtuos na.

Pangatlong beses nang sumisikat ang araw mula nang pumalaot siya nang magsimulang umikot ang isda.

Hindi niya makita ang hapay ng hapin na iniikutan ng isda. Masyadong maaga pa para riyon. Nararamdaman lang niya ang bahagyang paggaan ng presyon ng hapin at sisimulan niya hilahin ito ng hinay-hinay ng kaniyang kanang kamay. Nabangat itong tulad ng dati, pero malapit na itong malagot, unti-unting nahahatak ang hapin. Payuko siyang sumuot sa ilalim ng hapin at sisimulang hilahin ang hapin, unti-unti at dahan-dahan. Pakampay niyang ipinanghila ang dalawang kamay at hangga't maaari ipinanghatak din ang kaniyang katawan at ang kaniyang mga binti. Umikot ang kaniyang matatandang binti at balik at sa pakampay niyang paghila.

“Napakalaking bilog,” sabi niya. “Pero umiikot siya.”

Pagkaraa'y ayaw nang mahila ang hapin at ipinirmi niya ang hawak dito hanggang makita niyang tumalsik ang tubig mula rito sa sikat ng araw. Pagkatapos, nagsimula itong kumadkad at lumuhod ang matanda at galit na iniluslos itong pabalik sa madilim na tubig.

“Malayo na ang ikot niya ngayon,” sabi niya Hindi ko siya dapat bitiwan hangga't kaya ko, sa loob-loob niya. Liliit nang liliit ang ikot niya dahil sa hatak na hapin. Sa loob siguro ng isang oras ay makikita ko siya. Pero mas maliit na ang ikot niya ngayon at batay sa hapay ng hapin masasabi niyang unti-unting tumaas ang kaniyang paglangoy.

Isang oras na nakakakita ang matanda ng mga itim na batik sa kaniyang harapan at nag-aasin ang pawis ng kaniyang mga mata at inaasnan ang hiwa sa ilalim ng kaniyang mata at sa kaniyang noo. Hindi siya natatakot sa mga itim na batik. Karaniwan lang ang mga iyon sa higpit ng batak niya sa hapin. Kaya lang dalawang beses na siyang medyo nawalan ng malay at nahilo at ikinabahala niya ito.

“Hindi ko puwedeng biguin ang sarili at makamatayan ang isang isda tulad nito,” sabi niya. “Ngayon ang ganda-ganda ng hatak ko sa kaniya, tulungan sana ako ng Diyos na makatagal. Magdarasal ako ng

sampung Ama Namin at sandaang Aba Ginoong Maria. Pero hindi pa ako makapagdarasal ngayon.” Ipagpalagay nang nakapagdasal na ako sa loob-loob niya. Mamaya ko na lang sila uusalin.

Sa sandaling iyon nakaramdam siya ng biglaang palo at kislót sa haping hawak-hawak niya sa dalawang kamay. Matalas iyon at matigas at mabigat.

Dinudunggol niya ng kaniyang sibat ang alambreng patiuna, pakiwari niya. Mangyayari naman talaga ‘yan. Kailangan niyang gawin iyon. Kaya lang ay baka lumundag siya at mas gusto kong magpaikot-ikot lang siya ngayon. Pero pagkatapos niyan, lalapad ang gawak ng pagkakasima at mailuluwa niya ang taga.

“Huwag kang lulundag, isda,” sabi niya. “Huwag kang lulundag.”

Ilang beses pang dinunggol ng isda ang alambre at tuwing ipipilig niya ang ulo nagluslos ng kaunting hapin ang matanda.

Dapat kong panatilihin ang sakit niya sa kinaroroonan nito, naisip niya. Walang kuwenta ang sa akin. Kaya kong tiisin ang sa akin. Pero mababaliw siya sa kaniyang kirot.

Makaraan ang ilang sandali, tumigil ang isda sa kadudunggol sa alambre at nagsimulang umikot muli nang marahan. Utay-utay ngayong nakahihila ng hapin ang matanda. Pero naliyo siyang muli. Tumabo ang tubig-dagat ang kaliwang kamay niya at ibinuhos sa kaniyang ulo. Pagkaraa’y nagbuhos pa siya ng kaunti at hinimas ang kaniyang batok. “Wala akong pulikat,” sabi niya. “Paibabaw rin siya maya-maya at makatatagal ako. Kailangan mong makatatagal. Ni hindi mo kailangan banggitin iyon.”

Lumuhod siyang muli sa prowa at, sa isang saglit, isinakbat niyang muli sa likod ang hapin. Magpapahinga ako ngayon habang umiikot siya at saka ako tatayo at tatrabahuhin siya paglapit niya, ipinasiya niya.

Nakakatuksong magpahinga sa prowa at pabayaang umikot ang isda nang hindi nakakahatak ng kaunti mang hapin. Pero nang maramdaman niya sa pagkahatak na bumuwelta ang isda patungo sa bangka, tumayo

ang matanda at sisimulan ang paikot at pakampay na paghila na nakakuha ng mahaba-habang hapin.

Ngayon lang ako napagod nang ganito, sa loob-loob niya at lumalakas ngayon ang ihip ng sabalas. Pero makakatulong iyon sa pagkahatak ko sa kaniya. Kailangang-kailangan ko ‘yan.

“Magpapahinga ako sa sususnod niyang ikot,” sabi niya. “Mas maganda ang pakiramdam ko. Pagtapos, dalawa o tatlong ikot pa at makukuha ko na siya.”

Nakalaylay ang kaniyang sambalilo sa likod ng kaniyang ulo at napasubsob siya sa prowa dahil sa hatak ng hapin habang nararamdaman niya ang pagbuwelta ng isda.

Magtrabaho ka ngayon, isda, naisip niya. Huhulihin kita pagliko mo.

Malaki ang itinaas ng alon. Pero ito’y simoy ng magadang panahon at kailangan niya ito para makauwi.

“Basta’t gagaod ako patugong timog at kanluran,” sabi niya. “Hindi kailanman nawawala sa dagat ang isang lalaki at isa itong mahabang isla.”

Sa ikatlong ikot niya unang nakita ang isda.

Una niya siyang nakita na parang maitim na aninong pagkatagal-tagal nagdaan sa ilalim ng bangka kaya hindi siya makapaniwala sa haba nito.

“Hindi,” sabi niya. “Hindi puwedeng ganyan siya kalaki.”

Pero gayon siya kalaki at pagkatapos ng ikot na ito lumitaw siya sa layong tatlumpung yarda at nakita ng matanda ang buntot niyang lumitaw sa tubig. Mas mataas ito kaysa talim ng malaking karet at maputlang lila sa ibabaw ng tubig na matingkad na asul. Pakalaykay itong bumalik at habang lumalangoy ang isda malapit sa ibabaw, nakikita ng matanda ang kanyang dambuhalang bulto at ang mga lilang guhit na nakapaha sa kaniya. Nakalaylay ang kaniyang palikpik sa likod at nakadipa ang kaniyang napakalaking mga palikpik sa dibdib.

Sa ikot nito, natatanaw ng matanda ang mga mata ng isda at ang dalawang abuhing isdang-supsop na lumalangoy sa paligid niya. Minsa’y dumidikit sila sa kanya. Minsa’y sumisibad silang papalayo. Minsa’y

panatag silang lumalangoy sa kaniyang anino. Mahigit tatlong piye ang haba ng bawat isa at kapag mabilis silang lumangoy ihinahagupit nila ang buong katawan tulad ng mga palos.

Pinagpapawisan ngayon ang matanda pero hindi dahil sa init ng araw. At bawat panatag na pag-ikot ng isda, nakahahaltak siya ng hapin at sigurado siyang dalawang ikot na lang at magkakaron na siya ng pagkakataong salapangin ito.

Pero kailangan ko siyang palapitin, palapitin, palapitin sa loob-loob niya. Hindi ko dapat sibatin sa ulo. Sa puso dapat.

“Pumanatag ka at maging malakas, tanda,” sabi niya.

Sa sumunod na ikot, lumitaw ang likod ng isda pero masyado pa siyang malayo sa bangka. Sa sumunod na ikot, napakalayo pa rin niya pero masangat na sa tubig at nasiguro ng matanda na kapag nakahatak pa siya ng kaunting hapin maitatabi na niya ito.

Matagal na niyang naihanda ang salapang at nasa isang basket ang ikid ng manipis na lubid nito at nakatali ang dulo sa poste ng prowa.

Umiikot na ngayon ang isda, panatag at magandang tingnan at ang malaking buntot lang niya ang gumagalaw. Hinatak siya ng matanda hanggang sa kaya niyang mapalapit ito. Saglit na tumagilid ang isda. Pagkaraa’y tumuwid siya at nagsimula ng isa pang ikot.

“Napalapit ko siya,” sabi ng matanda. “Napalapit ko siya, kung gayon.”

Muli siyang naliyo ngayon pero ubos-kaya niyang nirendahan ang malaking isda. Napalapit ko siya, sa loob-loob niya. Ngayon siguro’y mailalapit ko na siya nang husto. Batak, mga kamay, sa loob-loob niya. Magpakatatag kayo, mga binti. Huwag kang bibigay, ulo. Huwag kang bibigay. Hindi ka bumigay kahit kailan. Bibigwasan ko na siya ngayon.

Pero nang ibuhos niya ang lahat ng lakas, bago pa makalapit sa tabi ang isda at ubos-kayang humihila, kumabig ang isda at itinuwid ang sarili at lumangoy papalayo.

“Isda,” sabi ng matanda. “Isda, mamamatay ka rin naman. Kailangan

bang patayin mo rin ako?”

Wala tayong mapapala kung ganyan, sa loob-loob niya. Tuyot na tuyot ang bibig niya para magsalita pero hindi niya madukwang ang tubig ngayon. Kailangan mapatabi ko siya ngayon, naisip niya. Hindi ko na kaya ang marami pang ikot. Kaya mo pa, sabi niya sa sarili. Kaya mo pa kahit hanggang kailan.

Sa sumunod na ikot, muntik na niyang mahuli siya. Pero muling dumiretso ang isda at mabagal na lumalangoy papalayo.

Pinapatay mo ako, isda, sa loob-loob ng matanda. Pero may karapatan kang gawin iyan. Hindi pa ako nakakita ng mas malaki, o mas maganda, o mas panatag o mas marangal na bagay kaysa iyo, kapatid. Sige na at patayin mo ako. Wala akong pakialam kung sino ang makapatay kanino.

Nasisira na ngayon ang ulo mo, sa loob-loob niya. Dapat manatiling malinaw ang utak mo. Linawin mo ang utak mo at matutong magtiis tulad ng isang lalaki. O isang isda, sa loob-loob niya.

“Tumino ka, utak,” sabi niya di halos marinig ang boses. “Magpakatino ka.”

Dalawang beses pang ganoon pa rin sa mga ikot.

Ewan ko, sa loob-loob ng matanda. Pakiramdam niya’y muntik na siyang bumigay sa bawat ikot. Hindi ko alam. Pero susubukin ko pang muli.

Sinubok niyang muli at naramdaman niyang muntik na siyang bumigay nang pabaligtarin niya ang isda. Itinuwid ng isda ang sarili at lumangoy muling papalayo, marahan, samasalipawpaw sa hanging ang dambuhalang buntot.

Susubukin ko uli, pangako ng matanda, kahit nanglalagkit ang mga kamay at pasaglit-saglit lang lumilinaw ang mga mata.

Sinubok niyang muli at pareho pa rin. Ah, sa loob-loob niya, at bago pa man makapagsimula’y naramdaman niyang para siyang bibigay; susubukin kong minsan pa.

Kinaya niya ang lahat ng sakit at kung ano man ang nalalabi sa

kaniyang lakas at ang matagal nang naglahong dangal at ibinunton ito sa paghihirap ng isda at lumapit ang isda sa gilid niya at marahang lumangoy sa tabi niya, halos sumayad ang nguso sa batangan ng bangka, at nagsimulang lampasan ang bangka, mahaba, malalim, malapad, kulay pilak at may guhit na lila at tila walang katapusan sa tubig.

Binitiwang ng matanda ang hapin at tinapakan ito at itinaas ang salapang hanggang sa kaya niya at isinabit ito nang ubos-kaya, pati na ang dagdag na lakas na kakakuha lang niya, sa tagiliran ng isda, sa bandang likod ng malaking palikpik sa dibdib na sintaas ng dibdib ng tao. Nararamdaman niyang bumaon ang bakal at diniinan niya ito at ibinaon pang lalo at idiniin dito ang lahat ng kaniyang bigat.

Pagkaraa'y nabuhay ang isda, katalik ang kamatayan, at lumundag nang mataas sa tubig, kitang-kita ang lahat ng kaniyang kagulat-gulat na haba at lapad at lahat ng kaniyang lakas at karikitan. Tila siya nakabitin sa hangin sa ibabaw ng matandang nasa bangka. Pagkaraa'y bumagsak siyang pabulusok at nagsaboy ng tubig sa matanda at sa buong bangka.

Nakaramdam ang matanda ng pagkahilo at panlalata at hindi siya makakitang mabuti. Pero nilargahan niya ang tali ng salapang at hinayaan itong marahang kumadkad sa kaniyang naninigas na mga kamay at, nang makakita siya, nakita niyang nakatihaya ang isda, nasa ibabaw ang pinilakang tiyan. Nakahapag ang puluhan ng salapang mula sa balikat ng isda at namula ang dagat sa dugong tumagas sa kaniyang puso. Noong una'y kasing-itim ito ng banlik sa asul na tubig na mahigit isang milya ang lalim. Pagkaraa'y kumakalat itong parang ulap. Kulay pilak ang isda, hindi gumagalaw at lumulutang sa alon.

Maingat na nagmasid ang matanda, nanlalabo ang mata. Pagkatapos, dalawang ulit niyang inikid ang tali ng salapang sa poste ng prow at sinapo ng mga kamay ang kaniyang ulo.

"Linawin mo ang isip ko," sabi niya habang sumasandig sa tabla ng prow. "Isa akong matandang hapo. Pero napatay ko ang isdang ito na isa kong kapatid at ngayo'y kailangan kong magtrabahong puspusan."

Kailangan ko ngayon ihanda ang mga silo at ang lubid para maitali siya sa tabi, naisip niya. Kahit dalawa kami at punuin namin ng tubig ang bangka para siya maisakay at saka siya limasin, hindi siya magkakasya sa bangkang ito. Kailangan kong ihanda ang lahat, at saka ko siya hahatakin at itataling mabuti at itatayo ang layag at saka maglalayag pauwi.

Sinimulan niyang hatakin ang isda para maitabi sa gilid ng bangka at para mailusot ang tali sa kaniyang hasang hanggang sa bunganga at maitali ang kaniyang ulo sa tabi ng prowa. Gusto ko siyang makita, sa loob-loob niya, at masalat at maramdaman siya. Siya ang aking kayamanan, sa loob-loob niya. Pero hindi iyon ang dahilan kung bakit gusto ko siyang masalat. Palagay ko'y nasapol ko siya sa puso, sa loob-loob niya. Sa pangalawang beses na pagdiin ko sa puluhan ng salapang. Haltakin mo na siya at itali at lagyan ng silo ang kaniyang buntot at isa pa sa bandang tiyan para maigapos ko siya sa bangka.

“Magtrabaho ka na, tanda,” sabi niya. Uminom siya ng napakakaunting tubig. “Napakaraming nakakapagod na trabahong dapat gawin ngayon tapos na ang laban.”

Tumingala siya sa langit at pagkaraa'y tiningnan ang isda. Maingat siyang tumingin sa araw. Hindi nakakapasong tulad sa katanghaliang-tapat, sa loob-loob niya. At lumakas ang sabalas. Wala nang silbi ang mga hapin ngayon. Pagdudugtong-dugtungan namin ng bata ang mga iyan pagdating namin sa bahay.

“Sige na isda,” sabi niya. Pero hindi lumapit ang isda. Sa halip, naglulunoy siya ngayon sa dagat at inilapit ng matanda ang bangka sa kaniya.

Nang mapatapat na sa kaniya at maisampa ang ulo sa prowa, hindi siya makapaniwala sa kaniyang laki. Pero kinalas niya ang tali ng salapang sa poste ng prowa, at inilusot ito sa hasang ng isda palabas sa panga, inikid sa kaniyang espada at tsaka pinalusot ang lubid sa kabilang hasang, isang ikid pa sa nguso at saka ibinuhol ang dobleng-lubid at itinali sa poste ng prowa, saka niya nilagot ang lubid at nagpunta sa popa para siluin

ang buntot. Nagkulay pilak ang isda mula sa dating kulay lila at pilak, at mapusyaw na lila ang kulay ng kaniyang mga paha, katulad ng kulay ng kaniyang buntot. Mas malapad ang mga ito kaysa sa nakabukang kamay ng isang tao at ang mata ng isda ay kasing-tiwalag ng mga salamin ng isang periskopyo o isang santo sa prusisyon.

“Iyon lamang ang tanging paraan ng pagpatay sa kaniya,” sabi ng matanda. Mas maganda ang kaniyang pakiramdam dahil alam nila ng tubig na hindi siya makalalayo at malinaw ang pag-iisip niya. Mahigit siyang milkinyentos libra sa ayos niyang iyan, sa loob-loob niya. Higit pa siguro kung dalawang-katlo ang matira sa kaniya matapos balatan, magkano kaya iyon sa treinta sentimos kada libra?

“Kailangan ko ng lapis para diyan,” sabi niya. “Hindi gayon kalinaw ang isip ko. Pero palagay ko’y ipagmamalaki ako ng dakilang DiMaggio sa araw na ito. Wala akong mga taring buto. Pero totoong masakit ang mga kamay at likod.” Ewan ko kung ano ang taring buto, sa loob-loob niya. Meron siguro kamo n’on hindi nga lang namin alam.

Itinali niyang mahigpit ang isda sa prowa at popa at sa upuan sa gitna. Pagkalaki-laki niya kaya parang nagtatali ka ng hamak na mas malaking bangka sa tabi. Pumutol siya ng kaunting hapin at tinalian ang ibabang panga at nguso ng isda para hindi niya maibuka ang bunganga at makapaglalayag sila nang maayos hangga’t maaari. Pagkaraa’y itinayo niya ang palo, sinuhayan ng kaniyang kalawit, iniladlad ang layag, at nagsimulang kumilos ang bangka, at halos nakahiga sa popa, naglayag siyang patimog-kanluran.

Hindi niya kailangan ng kompas para malaman kung saan timog-kanluran. Kailangan lang niyang maramdaman ang hanging sabalas at pagladlad ng layag. Mabuti pang maglawit ako ng isang haping may kutsara at makakuha ng makakain at maiinom para sa halumigmig. Pero wala siyang makitang kutsara at bulok na ang kaniyang tamban. Kaya kinalawit niya ang isang tumpok ng dilaw na damong gulpo at iwinagwag ito kaya naglaglagan ang maliliit na hipon sa parka ng bangka.

Mahigit sandosena atil at naglundagan sila at nagsisikad na parang pulgas-buhangin (sand fleas). Pakurot na tinanggal ng matanda ang kanilang ulo at kinain ang mga ito, nginunguya pati balat at buntot. Ang liliit nila pero alam niyang nakabubusog sila at masarap ang lasa.

Dalawang tungga pa ang tubig ng matanda sa bote at tumungga siya ng isa matapos niyang kainin ang mga hipon. Maayos ang paglalayag ng bangka kahit may depekto ito at pinihit niya ang timong nakaipit sa kaniyang kilikili. Nakakita niya ang isda at kailangan lang niyang tingnan ang kaniyang mga kamay at pakiramdaman ang kaniyang likod na nakasandal sa popa para malaman na totoo ngang nangyari ito at hindi isang panaginip lang. Minsan, nang sumama nang husto ang kaniyang pakiramdam, akala niya'y baka panaginip lang ito. Pero nang makita niyang lumitaw sa tubig ang isda at lumutang na walang kagalaw-galaw sa langit bago nalaglag, natiyak niyang medyo nakapagtataka ito at hindi siya makapaniwala. Pagkaraa'y hindi siya makakitang mabuti, bagamat tulad ng dati'y malinaw ngayon ang kaniyang mata.

Ngayo'y alam niyang naroon ang isda at hindi panaginip ang pananakit ng kaniyang mga kamay at likod. Mabilis gumaling ang mga kamay, sa loob-loob niya. Pinatagas kong lahat ang dugo at paghihilomin sila ng isdang alat. Ang madilim na tubig ng totoong gulpo ang pinakamahusay magpagaling. Ang dapat ko lang gawin ay panatalihing matino ang isip. Tapos na ang gawaing ng mga kamay at maayos kaming naglalayag. Tikom ang bibig at tuwid na tuwid ang buntot, naglalayag kaming parang magkapatid. Pagkaraa'y nagsimulang lumabo ang isip niya at naisip niya, ako ba ang hinihila niya o siya ang hinihila ko? Hindi sana problemado kung hila-hila ko siya mula sa likuran ko. O kaya'y kung nasa bangka ang isda, ubos na ang dangal, walang dapat ipagduda. Pero magkasama silang naglalayag, nakatali sa tagiliran ng isa't isa at naisip ng matanda, hatakin niya ako kung iyon ang ikaliligaya niya. Daig ko lang siya sa panlilinlang at hindi niya ako nais saktan.

Maayos silang naglayag at ibinaba ng matanda ang kaniyang kamay

sa tubig-alat at sinikap na linawin ang kaniyang isip. Mataas na cumulus clouds at may sapat na cirrus sa ibabaw kaya alam ng matanda na tatagal ang simoy sa buong magdamag. Palaging tinitingnan ng matanda ang isda para makatiyak na totoo ito. Isang oras bago siya unang dinunggol ng pating.

Hindi aksidente ang pating. Pumaibabaw siya mula sa kalaliman ng tubig habang tumitining at kumakalat ang maitim na ulap ng dugo sa dagat na isang milya ang lalim. Napakabilis niyang pumaibabaw at walang kaingat-ingat na binasag ang rabaw ng asul na tubig at nasinagan siya ng araw. Pagkaraa'y bumalik siya sa tubig at sinundan ang amoy at nagsimulang lumangoy patungo sa direksyon ng bangka at ng isda.

Kung minsan, naiwawaglit niya ang amoy. Pero malalanghap niya itong muli, o kahit bahagyang-bahagya lang ng amoy nito, at mabilis at masigla siyang lalangoy para sundan ito. Isa siyang napakalaking pating na Mako, ang katawan ay sadyang para lumangoy na kasimbilis ng pinakamabilis na isda sa dagat at napakaganda ng kaniyang kabuuang maliban sa kaniyang panga. Kasing asul ng isdang-espada ang kaniyang likod, at pilak ang tiyan, at madulas at makisig ang kaniyang balat. Kahawig siya ng espada maliban sa kaniyang dambuhalang panga na nakatikom ngayon habang matulin siyang lumalangoy, halos nasa rabaw, parang kutsilyong humihiwa sa tubig ang matataas niyang palikpik sa likod. Sa loob ng sarado niyang panga, nakahilig paloob ang kaniyang walong hanay na ngipin. Hindi sila katulad ng karaniwang hugis-piramidong ngipin ng karamihan ng pating. Kahugis sila ng mga daliri ng tao kapag nakabaluktot na parang sipit. Kasinghaba sila halos ng mga daliri ng matanda at sintalas ng labaha ang talim sa magkabilang gilid. Ito ang isang nilikha para manginain sa lahat ng isda ng dagat, napakabilis at napakalakas at aramadong-armado kaya wala silang sinumang kaaway. Binilisan pa niya ngayon nang malanghap ang mas sariwang amoy at humiwa sa tubig ang kaniyang asul na palikpik sa likod.

Nang makita ng matanda na paparating siya, alam niyang isa

itong pating na walang takot at gagawin ang lahat ng gusto niyang gawin. Inihahanda niya ang salapang at hinihigpitan ang lubid habang pinagmamasdan niya ang paglapit ng pating. Maigsi ang lubid dahil binawasan niya ito ng ipinangtali sa isda.

Malinaw at matino ang isip ng matanda ngayon at buong-buo ang pasiya pero halos walang pag-asa. Sa loob-loob niya, makatagal sana ang katinuang ito. Pinagmasdan niyang maigi ang malaking isda habang pinanood ang paglapit ng pating. Mas mabuti pang naging isang panaginip lang ito, sa loob-loob niya. Hindi ko siya mapipigil sa pag-atake sa akin pero baka makuha ko siya. Dentuso, sa loob-loob niya. Malasin sana ang nanay mo.

Mabilis na nakalapit sa popa ang pating at nang sagpangin niya ang isda, nakita ng matanda ang pagbuka ng kaniyang bunganga at ang kakatwa niyang mata at ang lumalagatok na pagtadtad ng kaniyang ngipin habang nginangatngat ang karne sa may ibabaw ng buntot. Nakaangat sa tubig ang ulo ng pating at lumilitaw ang kaniyang likod at naririnig ng matanda ang ingay ng balat at lamang nakalaslal sa malaking isda nang isalaksak niya ang salapang sa ulo ng pating sa dakong nagtatagpo ang guhit ng kaniyang mga mata at guhit ng kaniyang ilong. Walang gayong mga guhit. Ang naroon lamang ay ang mabigat at matulis na ulong asul at malaking mata at ang lumalagutok, umuulos, nanlalamong mga panga. Pero kinalalagyan ng utak ang napuruhan ng matanda. Inulos niya ito ng mahusay na salapang na ubos-kayang ipinukol ng kaniyang kamay na nanglalagkit sa dugo. Inulos niya ito nang walang pag-asa pero may katatagan ng pasiya at lubos na hangaring maminsala.

Kumampay ang pating at nakita ng matanda na walang buhay ang kaniyang mata at muli siyang kumampay, at napuluputan siya ng dalawang ikid ng lubid. Alam ng matandang patay na siya pero hindi ito matanggap ng pating. Pagkatapos, nakatihaya, humahagupit ang kaniyang buntot at lumalagutok ang kaniyang mga panga, sinuyod ng pating ang tubig tulad sa paghaginit ng isang speed-boat. Puti ang tubig sa

hambalos ng kaniyang buntot at tatlong sangkapat ng kaniyang katawan ang nakaangat sa tubig nang mabanat ang lubid, luminig at saka nalagot. Saglit na humigang tahimik sa ibabaw ng tubig ang pating at pinanood siya ng matanda. Pagkaraa'y dahan-dahan siyang lumubog.

“Mga kuwarenta libras ang dala niya,” malakas na sabi ng matanda. Tinangay niya ang salapang ko at ang buong lubid, sa loob-loob niya, at nagdurugo ngayon ang isda ko at marami pang susunod.

Ayaw na niyang tingnan ang isda dahil nagkagutay-gutay na ito. Nang sagpangin ang isda, parang siya rin ang nasagpang.

Pero napatay ko ang pating na sumagpang sa isda ko, naisip niya. At siya ang pinakamalaking dentuso na nakita ko. At alam ng Diyos na nakakita na ako ng malalaki.

Hindi kapani-paniwalang makatatagal siya, naisip niya. Sana'y isa lang itong panaginip ngayon at hindi ko sana nabingwit ang isda at nag-iisa akong nakahiga sa mga diyaryo.

“Pero hindi nilikha ang tao para magapi.” sabi niya. “Maaaring wasakin ang isang tao pero hindi siya magagapi.” Nagsisisi ako na napatay ko ang isda, sa loob-loob niya. Parating na ngayon ang masamang panahon at wala man lang akong salapang. Malupit ang dentuso, at may kakayahan at malakas at matalino. Pero mas matalino ako kaysa kaniya. Siguro'y hindi, sa loob-loob niya. Siguro'y mas armado lang ako.

“Huwag kang mag-isip, tanda,” malakas niyang sabi “Magpatuloy ka sa paglalayag at harapin ang anumang dumating.”

Pero dapat akong mag-isip, naisip niya. Dahil iyon na lang ang natitira sa akin. Iyon at ang beisbol. Ewan ko kung magugustuhan ng dakilang DiMaggio ang pagkakaulos ko sa kaniya sa utak Walang bagay 'yon, sa loob-loob niya. Kayang gawin iyon ng kahit sino. Pero sa palagay mo ba'y malaking partida ang mga kamay ko kaysa nga taring buto? Hindi ko malalaman. Hindi ako nagkaroon kahit kailan ng sugat sa aking sakong maliban noong minsan na nakagat ito ng page nang matapakan ko siya nang lumalangoy at paralisa ang ibabang binti at kumirod nang

napakatindi.

“Mag-isip ka ng isang bagay na masaya, tanda,” sabi niya. “Bawat sandali’y papalapit ka na sa bahay. Mas magaan ngayon ang paglalagay mo dahil sa pagkawala ng kuwarentang libras.”

Alam na niya kung ano ang maaaring mangyari pagsapit niya sa panloob na bahagi ng agos. Pero wala nang magagawa ngayon.

“Oo, meron pa,” malakas niyang sabi. “Puwede kong itali ang aking lanseta sa puluhan ng isang sagwan.”

Kaya ginawa iyon habang kipkip ang timon at nakatapak sa tela ng layag.

“Ngayon,” sabi niya. “Isa pa rin akong matanda. Pero meron akong armas.”

Sariwa ngayong ang simoy at maayos siyang naglayag. Tiningnan niya ang bungad na bahagi ng isda at bumalik nang bahagya ang kaniyang pag-asa.

Kagaguhan ang hindi umasa, sa loob-loob niya. Bukod pa’y naniniwala akong kasalanan ‘yon. Huwag kang mag-isip tungkol sa kasalanan, naisip niya. Marami nang problema ngayon kahit walang kasalanan. Tsaka hindi ko ito naiintindihan.

Hindi ko iyon naiintindihan at hindi ako sigurado kung naniniwala ako roon. Kasalanan sigurong patayin ang isda. Iyon ang palagay ko kahit na ginawa ko iyon para ako mabuhay at mapakain ang maraming tao. Pero lahat naman ay kasalanan. Huwag kang mag-isip tungkol sa kasalanan. Masyado nang huli para diyan at may mga taong binabayaran para gawin iyon. Hayaan mong sila ang mag-isip tungkol doon. Isinilang ka para maging isang mangingisda tulad ng isda na ipinanganak para maging isang isda. Mangingisda si San Pedro at gayundin ang ama ng dakilang DiMaggio.

Pero gusto niyang pag-isipan ang lahat ng bagay na kinasasangkutan niya at yayamang wala siyang anumang puwedeng basahin at wala siyang radyo, nag-isip siya nang husto at nag-isip siya nang nag-isip tungkol sa

kasalanan. Hindi mo pinatay ang isda para lamang mabuhay ka o ibenta bilang pagkain, sa loob-loob niya. Pinatay mo siya dahil sa iyong dangal at dahil isa kang mangingisda. Minahal mo siya noong siya'y buhay pa at minahal mo siya pagkatapos. Kung mahal mo siya, hindi kasalanang patayin mo siya. O mas malaking kasalanan 'yon?

“Sobra kang mag-isip, tanda” malakas niyang sabi.

Pero tuwang-tuwa kang patayin ang dentuso, naisip niya. Nabubuhay siya sa buhay na isda, tulad mo. Hindi siya isang tagahalungkat ng basura o isa lamang gumagalang gutom tulad ng ilang pating. Maganda siya at marangal at walang kinakatakutan.

“Napatay ko siya sa pagtatanggol ko sa sarili,” malakas na sabi ng matanda.” At pinatay ko siyang mahusay.”

Bukod pa, naisip niya, pinapatay naman ng lahat ang isa't isa, kahit paano. Kung paano ako pinatay ng pangingisda, gayon din niya ako binubuhay. Binubuhay ako ng bata, sa loob-loob niya. Hindi ko dapat masyadong linlangin ang aking sarili.

Sumandig siya sa gilid at pumilas ng kapisasong karne ng isda sa pinangkagatan ng pating. Nginuaya niya ito at napansin niya ang kalidad at sarap ng lasa nito. Matigas ito at makatas, parang karne, pero hindi ito pula. Hindi mahilatsa at alam niyang mataas ang magiging presyo nito sa palengke. Pero hindi matatanggal ang amoy nito sa tubig at alam ng matanda na may dumarating na malaking kamalasan.

Panatag ang simoy. Medyo umatras ito sa may hilagang-silanagn at alam niyang ang ibig sabihin niyon ay hindi ito huhupa. Tumanaw sa malayo ang matanda pero wala siyang makitang mga layag at wala rin siyang makitang ni balangkas o usok sa anumang bangka. Ang naroon lamang ay ang isdang-lawin na patalon-talon sa magkabilang gilid ng kaniyang prowa at ang mga dilaw na kumpol ng damong Gulpo. Ni wala siyang makitang isa mang ibon.

Dalawang oras na siyang naglalayag, nagpapahinga sa popa at paminsan-minsa'y ngumunguya ng kapisasong karne ng Marlin,

nagsisikap na magpahinga at magpalakas nang makita niya ang una sa dalawang pating.

“Ay,” malakas niyang sabi. Walang salin para sa katagang ito marahil ay isa lamang itong ingay na magagawa ng gayong tao, hindi sinasadya, na nakakaramdam sa pagbutas ng pako sa kaniyang kamay at pagtagos nito sa kahoy.

“Galanos,” malakas niyang sabi. Nakita na niya ngayon ang pag-angat ng pangalawang palikpik sa likuran ng una at natukoy niya na ang mga ito ay pating na hugis-pala ang nguso batay sa kayumanggi, hugis-tatsulok na palikpik at sa pahaliw na galaw ng buntot. Naamoy nila at tuwang-tuwa sila at sa kagunggongan ng kanilang matinding gutom, naiwawaglit nila at natatagpuan ang amoy sa kanilang katuwaan. Pero palapit sila nang palapit.

Mabilis na niligpit ng matanda ang tela at isiniksik ang timon. Pagkaraa’y kinuha niya ang sagwang tinalian niya ng lanseta. Maingat na maingat niyang binuhat ito dahil nagpupuyos sa sakit ang kaniyang mga kamay. Pagkaraa’y ibinukas-sara niya ang mga ito roon upang lumuwag sila. Isinira niya silang mahigpit para matiis ang sakit at huwag mamilipit at pinagmasdan niya ang pagdating ng mga pating. Nakikita niya ngayon ang kanilang malapad, sapad, hugis-palang mga ulo at ang kanilang malalapad, puti ang dulong palikpik sa dibdib. Sila ay mga kamuhimuhiing pating, masama ang amoy, tagahalukay ng basura at mamamatay, at kapag sila’y gutom, kinakagat nila ang sagwan o katig ng isang bangka. Ang mga pating na ito ang pumuputol sa paa at kampany ng mga pagong kapag nakakatulog sa ibabaw ang mga pagong, at nanagpang sila ng taong nasa tubig, kung sila’y gutom, kahit hindi amoy dugo ang isda o malansa ang tao.

“Ay,” sabi ng matanda. “Galanos. Sige, Galanos.”

Dumating sila. Pero dumating silang di tulad ng Mako. Pumihit ang isa at naglaho sa paningin sa ilalim ng bangka at naramdaman ng matanda na naalog ang bangka habang kumikislot siya at hinihila ang isda. Pinanood

ng isa ang matanda, naningkit ang dilaw na mga mata, at sinagpang ng kaniyang panga ang isda sa dakong nakagat na. Kitang-kita ang guhit sa ibabaw ng kaniyang kayumangging ulo at likod na hugpungan ng utak at gulugod at iniulos ng matanda ang lanseta sa sagwan sa hugpungan, hinugot ito at muling iniulos sa dilaw, tila sa pusang mata ng pating. Binitiwang ng pating ang isda at dumausdos, lulon-lulon ang kaniyang nakagat habang siya'y namamatay.

Gumigiwang pa ang bangka dahil sa pamiminsala sa isda ng isa pang pating at binitiwang ng matanda ang layag para makabaling ang bangka at mapalitaw ang pating mula sa ilalim. Pagkakita niya sa pating, dumukwang siya sa gilid at hinambalos siya. Laman lamang ang tinamaan niya at matigas ang balat at hindi niya halos naibaon ang lanseta. Hindi lamang ang kaniyang mga kamay ang nasaktan sa kaniyang pag-ulos kundi pati ang kaniyang mga balikat. Pero mabilis na pumaibaba ang pating, una ang ulo, at tinamaan siya ng matanda sa gitnang-gitna ng kaniyang sapad na ulo habang lumilitaw sa tubig ang kaniyang nguso at inginasab sa isda. Hinugot ng matanda ang talim at muling iniulos sa dating lugar ang isda. Nakakapit pa rin siya sa isda, sarado ang panga, at sinaksak siya ng matanda sa kaliwa niyang mata. Nakapanguyapit pa rin doon ang pating.

“Hindi pa rin?” sabi ng matanda at iniulos niya ang patalim sa pagitan ng gulugod at utak. Madali na ngayon ang ulos na iyon at maramdaman niyang napatid ang litid. Binaligtad ng matanda ang sagwan at isiningit ang talim sa panga ng pating para buksan ito. Pinilipit niya ang talim at habang dumausdos ang pating, sabi niya, “Sige, galanos. Dumausdos ka ng isang milya ang lalim. Sumige ka at katagpuin ang iyong kaibigan, o baka iyon ang iyong ina.”

Pinunasan ng matanda ang talim kaniyang lanseta at inilapag ang sagwan. Pagkaraa'y nakita niyang lumolobo ang tela at layag at ibinalik niya ang bangka sa dating paglalayag.

“May sangkapat niya siguro ang natangay nila at ang pinakamahusay

na laman.” Malakas niyang sabi. “Sana’y panaginip lang ito at hindi ko sana siya nabingwit kailanman. Ikinalulungkot ko, isda. Dahil doo’y mali ang lahat.”

Tumigil siya at ayaw niyang tingnan ang isda ngayon. Said na ang dugo at lulutang-lutang, kakulay siya ng pilak na likod ng salamin at nakikita pa rin ang kaniyang mga paha.

“Hindi ako dapat nagpakalaot-laot, isda” sabi niya. “Hindi para sa iyo para sa akin. Ikinalulungkot ko, isda.”

Ngayon sabi niya sa sarili. Tingnan mo ang pagkakatali ng lanseta at tingnan mo kung nalagot. Pagkatapos ay ayusin mo ang inyong kamay dahil marami pang darating.

“Nakapagdala sana ako ng bato para sa lanseta,” sabi ng matanda matapos tingnan ang tali sa puluhan ng sagwan. Dapat akong nagdala ng bato.” Marami kang dapat dinala, sa loob-loob niya. Pero hindi mo dinala, tanda. Hindi ngayon ang oras para isipin kung ano ang wala ka. Isipin mo kung ano ang magagawa sa kung ano ang nariryan.

“Sobra kang magpayo ng mabuti,” sabi niyan malakas. “Sawa na ko r’on.”

Kinipit niya ang timon at ibinabad ang dalawang kamay sa tubig habang umuusad ang bangka.

“Alam ng Diyos kung gaano ang nakuha ng huling iyon,” sabi niya. “Pero hamak na mas magaan siya ngayon.” Ayaw niyang isipin ang nagkagutay-gutay na tiyan ng isda. Alam niyang sa bawat pakislot ng bunggo ng pating ay napipilas ang karne at ngayo’y sinlapad ng hayway sa dagat ang nililikhang bakas ng isda na pagsumundan ng lahat ng pating.

Mairaraos ng isang tao ang buong taglamig sa isdang iyon, sa loob-loob niya. Huwag mong ispin iyan. Magpahinga ka lang at ihanda ang mga kamay mo para ipagtanggol ang nalalabi sa kaniya. Balewala ang amoy ng dugo sa mga kamay ko ngayong nangangamoy ang buong dagat. Bukod pa’y hindi na sila gaanong nagdurugo. Walang anumang sugat na dapat ikabahala. Baka makatulong pa ang pagdurugo para huwag

pulikatin ang kaliwa.

Ano pa ba ang puwede kong isipin ngayon? Naisip niya. Wala. Wala akong dapat isipin at hintayin ang mga susunod pa. Sana nga'y panaginip lang iyon, sa loob-loob niya. Pero sino ang makapagsasabi? Baka naman mapaigi pa 'yon.

Isang pangong pating ang sumunod na dumating. Para siyang baboy na namumungkal sa labangan kung merong baboy na gayon kaluwang ang bunganga na magkakasya ang ulo mo. Pinabayaan ng matanda na sagpangin niya ang isda at saka niya inulos ang lansetang nasa dulo ng sagwan ang kaniyang utak. Pero sumirkong pabaliktad ang pating at nabali ang talim ng lanseta.

Inayos ng matanda ang sarili para magtimon. Ni hindi niya tiningnan ang marahang paglubog sa tubig ng malaking pating, una'y kitang-kita ang kabuuan, pagkaraa'y lumiit, saka luminggit. Kinalulugdang lagi iyon ng matanda. Pero ngayo'y ni hindi niya iyon pinanood.

"Kalawit na lang ngayon," sabi niya. "Pero hindi iyon uubra. Meron pa akong dalawang sagwan at ang timon at ang maigsing pambambo."

Tinalo nila ako ngayon, sa loob-loob niya. Masyado na akong matanda para patayin sa palo ang mga pating. Pero susubukan ko iyon hangga't nasa akin ang mga sagwan at ang batuta at ang timon.

Ibinabad niyang muli sa tubig ang kaniyang mga kamay. Humahapon na at wala siyang makita kundi ang dagat at ang langit. Mas malakas ngayon kaysa dati ang hangin sa langit, at umasa siyang hindi magtatagal at matatanaw niya ang pampang.

"Pagod ka na, tanda," sabi niya. "Pagod ka sa loob."

Hindi siya muling sinugod ng mga pating hanggang bago lumubog ang araw.

Nakita ng matanda ang mga kayumangging palikpik na tumutugaygay sa malapad na bakas ng isda sa tubig. Ni hindi na nila sinundan ang amoy. Tuloy-tuloy sila sa patungo sa bangkang katabing lumalangoy.

Ibinara niya ang timon, itinupi ang layag at inabot ang pamalo sa

ilalim ng popa. Tangkay iyon ng isang kalahating sagwan na nilagari sa habang dalawa at kalahating piye. Isang kamay lang ang makakagamit niyon nang mahusay dahil sa sapo ng puluhan at sinapo niya itong mabuti ng kaniyang kanang kamay, sinasanay ang kaniyang kamay rito, habang inaabangan niya ang pagdating ng mga pating. Pareho silang galanos.

Pababayaan kong makakapit muna ng mabuti ang una saka ko siya uundayan sa dulo ng ilong diretso sa tuktok ng ulo, sa loob-loob niya.

Sabay na lumapit ang dalawang pating at ang makita niyang ngumanga at kumagat sa pinilakang tagiliran ng isda ang pinakamalapit sa kaniya, itinaas niya ang pamalo at ubod lakas niya itong inihataw sa tuktok ng malapad na ulo ng pating. Naramdaman niya ang tila gomang kakunatan nang tumama ang pamalo. Pero naramdaman din niya ang tigas ng buto at hinambalos niyang muli ang pating pahalang sa nguso habang dumausdos siya mula sa isda.

Pakagat-kagat lang ang isa pang pating pero ngayo'y ibinuka nang todo ang kaniyang mga panga. Nakikita ng matanda ang mga piraso ng puting karne na tumitilapon mula sa sulok ng kaniyang panga nang bungguin niya ang isda at isara ang kaniyang panga. Inundayan niya siya at tinamaan lang niya ang ulo at tiningnan siya ng pating at nginatngat ang karne. Inundayan siyang muli ng palo ng matanda habang tumatalilis para lumunok at nasapol lang niya ang matigas na malagomang kakunatan.

“Sige, Galanos,” sabi ng matanda. “Magbalik ka.”

Biglang sumugod ang pating at pinalo siya ng matanda pagkagat niya. Nasapol siya ng matanda at mula sa pinakamataas na imbay ng pamalo. Sa pagkakataong ito'y naramdaman niya ang buto sa ilalim ng utak at pinalo niya itong muli sa lugar ding iyong habang lulugo-lugong nilalaplalap ng pating ang karne at nagpadausdos sa isda.

Inabangan ng matanda ang pagbalik niya pero hindi na nagpakita ang alinman sa dalawang pating. Pagkaraa'y nakita niyang paikot-ikot na lumalangoy sa ibabaw ang isa. Hindi niya nakita ang palikpik ng isa pa.

Hindi ako makakaasang mapapatay sila, sa loob-loob niya. Kaya ko

na noong kapanahunan ko. Pero pareho ko silang nasaktan nang husto at hindi masisiyahan ang sinuman. Kung dalawang kamay sana ang hawak ko sa pamalo, siguradong napatay ko ang una. Kahit ngayon, sa loob-loob niya.

Ayaw niyang tingnan ang isda. Alam niyang kalahati niya ang nadurog. Lumubog na ang araw habang nakikipaglaban siya sa mga pating.

“Didilim na maya-maya,” sabi niya. “Kaya matatanaw ko na ang sinag ng Havana. Kung masyado akong napalayong pasilangan, matatanaw ko ang mga ilaw ng isa sa mga bagong aplaya.”

Hindi na ako gaanong malayo ngayon, naisip niya. Sana’y walang gaanong nag-alala. Siyempre, ang bata lang ang maaaring mag-alala. Pero tiyak kong magtitiwala siya. Marami sa matatandang mangingisda ang mag-aalala. Marami pang iba, sa loob-loob niya. Maganda ang bayang tinitirhan ko.

Hindi na niya makausap ang isda dahil masyadong napinsala ang isda. Pagkaraa’y may pumasok sa isip niya.

“Kalahating-isda,” sabi niya. “Dati kang isda. Pasensiya ka na’t masyado akong napalaot. Pareho tuloy tayong napinsala. Pero marami tayong napatay na pating, ikaw at ako, at, marami tayong napinsalang iba pa. Ilan ba ang napatay mo, matandang isda? Para saan pa’t meron kang sibat sa ulo mo?”

Gusto niyang isipin ang isda at kung ano ang magagawa niya sa isang pating kung malaya siyang nakalalangoy. Pinutol ko dapat ang tuka para ipanlaban sa kanila, naisip niya. Pero walang palakol at wala ring lanseta.

Pero kung meron ako, at naitali ko iyon sa puluhan ng sagwan, ibang klaseng sandata. Magkasama sana kaming nakikipaglaban sa kanila. Ano ngayon ang gagawin mo kung dumating sila sa gabi? Ano ang magagawa mo?

“Labanan sila,” sabi niya. “Lalabanan ko sila hanggang mamatay ako.”

Pero ngayon sa dilim at walang anumang ningning at walang mga ilaw at ang naroon lang ay ang hangin at ang panatag na hila ng layag,

pakiramdam niya'y patay na siya siguro. Pinaghawak niya ang dalawa niyang kamay at sinalat ang mga palad. Hindi sila patay at naibabalik niya ang kirot ng buhay sa simpleng pagbubukas at pagkukuyom sa kanila. Isinandal niya ang kaniyang likod sa popa at nalaman niyang hindi pa siya patay. Ang kaniyang mga balikat ang nagsabi sa kaniya.

Nangako akong magdarasal kapag nahuli ko ang isda, naisip niya. Pero pagod na pagod ako para magdasal pa ngayon. Mabuti pang kunin ko ang sako at ipatong sa mga balikat ko.

Nahiga siya sa popa at nagtimon at nag-abang sa sinag na lilitaw sa langit. Kalahati niya ang nasa akin, sa loob-loob niya. Baka sakaling maiuwi ko ang kalahati. Dapat akong suwertihin kahit paano. Hindi, sabi niya. Sinira mo ang iyong suwerte nang pumalaot ka nang husto.

“Huwag kang ulol,” malakas niyang sabi. “At manatili kang gising at magtimon. Baka meron ka pang natitirang suwerte.”

“Gusto kong bumili ng kahit kaunti kung merong lugar na nagtitinda niyon,” sabi niya.

“Ano ang ipambibili ko niyon?” taning niya sa sarili. Puwede ko bang ipambayad sa isang nawawalang salapang at isang nabaling lanseta at dalawang palayadong kamay?

“Baka” sabi niya. “Sinubok mong bilhin iyon ng walumpu'tapat na araw sa laot. Muntik na rin nilang ibinenta iyon sa iyo.”

Hindi ako dapat mag-isip ng kabalbalan, sa loob-loob niya. Ang suwerte ay isang bagay na dumarating sa iba't ibang anyo at sino ang makakakilala sa kaniya? Kukuha ako kahit ano pang anyo at babayaran ang gusto nila. Matanaw ko na sana ang sinag ng mga ilaw, sa loob-loob niya. Masyado akong maraming gusto. Pero iyon ang gusto ko ngayon. Sinikap niyang pumuwesto nang mas komportable para sa pagtimon at sa naramdaman niyang kirot, alam niyang hindi pa siya patay.

Nakita niya ang pukol na sinag ng mga ilaw sa siyudad nang mga bandang alas-diyes ng gabi. Sa simula'y naaaninag lang sila dahil nasa langit ang liwanag bago lumitaw ang buwan Pagkaraa'y nakikita na sila

ng buong lawak ng dagat na ngayo'y maalon na dahil sa paglakas ng simoy. Sinundan niya ang sinag at naisip niya na ngayon, maya-maya. Mararating niya ang gilid ng dagat.

Katapusan na ngayon, sa loob-loob niya. Malamang na balikan nila ako. Pero ano ang magagawa ng isang tao laban sa kanila sa dilim na ito at walang sandata?

Namimitig siya at nananakit ngayon at kumikirot sa lamig ng gabi ang kaniyang mga sugat at lahat ng nabanat na parte ng kaniyang katawan. Sana'y hindi na ako mapalabang muli, sa loob-loob niya. Sana'y hinding-hindi na ako mapalabang muli.

Pero paghahatinggabi'y napalaban siya at sa pagkakataong ito'y alam niyang walang silbi ang paglaban. Isang kawan silang dumating at ang nakikita lamang niya ang linya ng kanilang palikpik sa tubig at ang kanilang linaw habang nilulundag nila ang isda. Nakakahambalos siya ng mga ulo at nakakarinig ng pangasab ng mga panga at ng pagyugyog ng bangka kapag pumapailalim sila rito. Palo lang siya nang palo sa kaniyang napapakiramdaman at naririnig at naramdaman niyang may nakahagip sa kaniyang pamalo at nawala ito.

Sinikwat niya ang timon at ito ang ipinamalo at ipinanghambalos, dalawang kamay ang hawak at paulit-ulit itong ihinihataw. Pero hanggang sa prowa na sila ngayon at sunod-sunod at sabay-sabay na lumulusob, nginangatngat ang mga piraso ng karneng kumikinang hanggang sa ilalim ng dagat habang sila'y lumiliko upang magbalik.

Isa, sa wakas, ang sumunggab sa mismong ulot at alam niyang iyon na ang katapusan. Ihinataw niya ang timon pahalang sa ulo ng pating, sa kinatigilan ng pangang sumagpang sa matigas na ulo ng isdang hindi mapilas. Ihinataw niya ito nang minsan, makalawa, at minsan pang muli. Narinig niyang nabali ang timon at inulos niya ang pating ng nabaling puluhan. Naramdaman niyang tumusok ito at dahil alam niyang matulis ito, isinaksak niya itong muli. Bumitaw ang patinng at gumulong palayo. Iyon ang huli sa kawan ng pating. Wala na silang makakain.

Hindi halos makahinga ang matanda ngayon at may nalasahan siyang kakaiba sa kaniyang bibig. Para itong tanso at matamis at saglit niya itong kinatakutan. Pero kaunti lang naman ito.

Idinura niya ito sa dagat at nagsabi, “Kainin n’yo ‘yan, Galanos. At pangarapin niyong nakapatay kayo ng isang tao.”

Alam niyang natalo siya ngayon sa wakas at walang lunas at bumalik siya sa popa at nakita niyang puwede pang ipang-ugit ang tulis-tulis na dulo ng timon. Inilipat niya ang sako sa kaniyang balik at pinaglayag ang bangka. Magaan siyang naglayag ngayon at wala siyang anumang inisip o naramramdaman. Lampas na siya sa lahat ngayon at pinaglayag niya ang bangka upang makauwi na sa kaniyang daungan sa abot ng kaniyang kakayahan at talino. Sa gabi, dinunggol-dunggol ng mga pating ang bangkay, walang iniwan sa isang namumulot ng mumo sa mesa. Hindi sila pinansin ng matanda at wala siyang anumang pinagtuunan ng pansin maliban sa kaniyang pagtimon. Napansin lang niya kung gaano kagaan at gaano kahusay maglayag ang bangka ngayong wala nang katabing napakabigat.

Mahusay siya sa loob-loob niya. Matino siya at walang anumang napinsala malibang sa timon. Madali ‘yang palitan.

Naramdaman niyang nasa agos na siya ngayon at nakikita na niya ang mga ilaw sa mga pamayanan sa tabing-dagat. Alam niya kung nasaan na siya ngayon at madali nang makauwi.

Kaibigan naman natin ang hangin, sa loob-loob niya. Pagkuwa’y idinagdag niya, kung minsan. At ang dakilang dagat na kinaroroonan ng ating mga kaibigan at ng ating mga kaaway. At ang higaan, naisip niya. Kaibigan ko ang higaan. Higaan lang, sa loob-loob niya. Malaking bagay ang higaan. Madali lang kapag natalo ka, sa loob-loob niya. Hindi ko kailanman nalaman na gayon pala kadali. At ano ang tumalo sa iyo, sa loob-loob niya.

“Wala,” malakas niyang sabi. “Masyado akong pumalaot.”

Nang makapasok siya sa maliit na daungan, patay ang mga ilaw sa

Teresa at alam niyang nasa higaan na ang lahat. Patuloy sa paglakas ang simoy ng malakas na ihip ngayon. Gayunma'y tahimik sa daungan at dumaong siya sa malapit sa kaniya kaya isinampa niya ang bangka hanggang makakaya niya. Pagkaraa'y bumaba siya at itinali siya sa isang bato.

Ibinaba niya ang palo at binalumbon ang lahat at nagsimulang umakyat. Noon niya natuklasan ang lalim ng kaniyang pagod. Tumigil siya sandali at lumingon sa likod at nakita niya sa tanglaw ng ilaw sa kalye ang malaking buntot ng isda na nakatayo sa popa ng bangka. Nakita niya ang puti at hubad na guhit ng kaniyang gulugod at ang maitim na umbok ng ulong may nakausling tuka at ang buong kahubdan sa pagitan.

Nagsimula muli siyang umakyat at pagdating sa tuktok bumagsak siya at nahiga ng ilang sandali, nakahalang ang palo sa kaniyang balikat. Sinubok niyang bumangon. Pero napakahirap at naupo siya roon, pasan ang palo, at tumingin sa kalye. Isang pusa ang tumawid at nanabi at pinanood ito ng matanda. Pagkaraa'y pinagmasdan niya ang kalye.

Sa wakas, ibinaba niya ang palo at tumayo. Dinampot niya ang palo at pinasan ito at nagsimulang maglakad sa kalye. Limang beses siyang napilitang umupo bago niya narating ang kaniyang kubol.

Sa loob ng kubol, isinandig niya sa dingding ang palo. Nakapa niya sa dilim ang isang bote ng tubig at uminom siya ng isang lagok. Pagkaraa'y nahiga siya sa higaan. Hinaltak niya ang kumot hanggang sa kaniyang balikat at pagkaraa'y binilot ang kaniyang likod at mga binti at natulog siyang nakadapa sa mga diyaryo, tuwid ang mga kamay at nakatihaya ang mga palad.

Nakatulog siya nang sumilip sa pinto ang bata kinaumagahan. Napakalakas ng hangin kaya hindi makakalabas ang mga palutang at napuyat ang bata at nagpunta sa kubol ng matanda tulad ng ginagawa niya tuwing umaga. Nakita ng bata na humihingal ang matanda at pagkaraa'y nakita niya ang mga kamay ng matanda at napaiyak siya. Tahimik na tahimik siyang lumabas para kumuha ng kape at iyak siya nang iyak

habang naglalakd sa kalye.

Maraming mangingisdang nakapalibot sa bangka, tinitingnan ang nakatali sa tabi nito, at isa ang nasa tubig, nakalilis ang pantalon, sinusukat ng hapin ang kalansay.

Hindi bumaba ang bata. Galing na siya roon at isa sa mga mangingisda ang nagbabantay ng bangka para sa kaniya.

“Kumusta siya?” sigaw ng isang mangingisda.

“Natutulog,” sigaw ng bata. Wala siyang pakialam kung nakita nilang umiiyak siya “Walang iistorbo sa kaniya.”

“Disiotso piye siya mula nguso hanggang buntot,” sigaw ng mangingisdang sumusukat sa kaniya.

“Naniniwala ako,” sabi ng bata.

Pumasok siya sa Terasa at humingi ng isang latang kape.

“Yung mainit at maraming gatas at asukal.”

“Ano pa?”

“Wala na. Titingnan ko kung ano ang puwede niyang kainin pagkatapos.”

“Ibang klaseng isda ‘yon,” sabi ng may-ari. “Hindi pa nagkaroon ng gayong isda. Maganda rin ang dalawang isdang uwi mo kahapon.

“Walang kuwenta ang isda ko,” sabi ng bata at nagsimula siyang umiyak muli.

“May gusto ka bang inumin?” tanong ng may-ari.

“Wala,” sabi ng bata. “Sabihin n’yo silang huwag istorbuhin si Santiago. Babalik ako.”

“Sabihin mo sa kaniyang nalulungkot ako.”

“Salamat,” sabi ng bata.

Dinala ng bata ang mainit na lata ng kape sa kubol ng matanda at naupo sa tabi niya hanggang sa magising siya. Minsa’y parang gigising na siya. Pero bumalik siya sa mahimbing na pagtulog at tumawid ang bata sa kalsada parang manghiram ng kaunting kahoy na pampainit ng kape.

Sa wakas, nagising ang matanda.

“Huwag kang maupo,” sabi ng bata. “Inumin mo ito.” Nagbuhos siya ng kaunting kape sa isang baso.

Kinuha ito ng matanda at ininom.

“Tinalo nila ako, Manolin,” sabi niya. “Talagang tinalo niya ako.”

“Hindi siya ang tumalo sa iyo. Hindi ang isda.”

“Hindi. Totoo. Pagkatapos.”

“Binabantayan ni Pedrico ang bangka at ang mga gamit. Ano ang gusto mong gawin sa ulo?”

“Ipaatado mo kay Pedrico para gamitin sa baklad.”

“At ang espada?”

“Itago mo kung gusto mo.”

“Gusto ko,” sabi ng bata. “Ngayon, kailangan nating planuhin ang mga iba pang bagay.”

“Hinanap ba nila ako?”

“Siyempre. Coast guard at mga eroplano.”

“Napakalaki ng dagat at maliit ang bangka at mahirap makita,” sabi ng matanda. Napansin niya kung gaano kasarap ng mayroon kang kausap sa halip na sarili lang ang kinakausap at ang dagat. “Hinanap-hanap kita,” sabi niya. “Ano’ng nahuli mo?”

Isa sa unang araw. Isa sa ikalawa at dalawa sa ikatlo.”

“Magaling.”

“Ngayon, ngayon magkasama uli tayong mangisda.”

“Hindi. Wala akong suwerte. Wala na akong suwerte.”

“Lintik na suwerte,” sabi ng bata. “Ako ang magdadala ng suwerte.” “Ano’ng sasabihin ng pamilya mo?”

“Walang akong pakialam. Dalawa ang nahuli ko kahapon. Pero magkasama na tayong mangisda ngayon dahil marami pa akong dapat matutuhan.”

“Dapat tayong kumuha ng mahusay na sibat at dalhin lagi sa bangka. Makakagawa ka ng talim mula sa muwelye ng isang lumang Ford. Puwede natin ‘yon ihasa sa Guanabacoa. Matalim dapat at hindi sinubo

para hindi mabali. Nabali ang lanseta ko.”

“Kukuha ako ng ibang lanseta at magpapahasa ng muwelye. Ilang araw ba ang ilalakas ng hangin?”

“Mga tatlo. Higit pa siguro.”

“Aayusin ko ang lahat,” sabi ng bata. “Magpagaling ka ng kamay mo, tanda.”

“Alam ko kung paano sila aalagaan. N’ung gbi, may idinura akong kakatwa at pakiramdam ko’y may nabalisa sa dibdib ko.”

“Pagalingin mo din ‘yan,” sabi ng bata. “Mahiga ka, tanda, at dadalhin ko sa iyo ang malinis mong kamiseta. At ang makakain.”

“Magdala ka ng kahit anong diyaryo noong wala ako,” sabi ng matanda.

“Magpagaling ka agad dahil marami akong dapat matututuhan at maituturo mo sa akin ang lahat. Marami ka bang dinanas.”

“Marami,” sabi ng matanda.

“Dadalhin ko ang pagkain at mga diyaryo,” sabi ng bata. “Magpahinga kang mabuti, tanda. Dadalhan kita ng gamot galing sa botika para sa mga kamay mo.”

“Huwag mong kalimutang sabihin kay Pedrico na sa kaniya ang ulo.”

“Hindi tatandaan ko.”

Habang papalabas ng pinto at hanggang sa sira-sirang kalye ng korales, umiiyak muli ang bata.

Nang hapon iyon, may isang grupo ng mga turista sa Teresa at habang nanununghay sa tubig sa tambak ng mga basyong lata ng serbesa at patay na barakuda, nakita ng isang babae ang isang napakahabang puting gulugod na may dambuhalang buntot sa dulong umaangat at umiimbay sa agos habang umiihip ang amihan ng malalaking alon sa labas ng bukana ng daungan.

“Ano ‘yan?’ tanong niya sa weyter at itinuro ang mahabang gulugod ng isang malaking isdang isa na lang ngayong basurang naghihintay tangayin ng alon.

“Tiburon,” sabi ng weyter, “Sang pating.” Gusto niyang ipaliwanag kung ano ang nangyari.

“Hindi ko alam na ang mga pating pala ay may gayon kakikisig at kagagandang buntot.”

“Hindi ko rin alam,” sabi ng kasama niyang lalaki.

Sa taas ng kalye, sa kaniyang kubol, natutulog muli ang matanda. Nakadapa pa rin siyang natutulog at nakaupo sa tabi niya ang batang nagbabantay sa kaniya. Nananaginip ng mga leon ang matanda.

TUNGKOL SA TAGASALIN

Si *Jesus Manuel Santiago*, o *Jess Santiago*, o *Koyang Jess* ay isang makata, mang-aawit, kompositor, tagasalin, kolumnista, book designer, at manggagawang pangkultura. Hinirang siya bilang “Makata ng Taon” noong 1978 at 1979 ng dating Surian ng Wikang Pambansa. Ilan sa kaniyang mga aklat ay ang koleksyon ng mga tula, ang *Gitara: Mga Tula 1975-1985*, at ang katipunan ng mga kolumberso, ang *Usapang Kanto*. Isinalin niya sa Filipino, at kinikilalang pinakamatapat na bersiyon sa Filipino—at may natatanging orihinalidad sa tinubuang wika—ang nobelang *The Old Man and the Sea* ni Ernest Hemingway.

Kinikilalang isa sa pinakamahusay na kwentista ng ika-20 siglo si Ernest Hemmingway (1899-1961). Kabilang ang pamosong *The Old Man and the Sea* (1952) sa kaniyang mga akda na pumapaksa sa lakas at dangal ng tao.

Ang iginigalang na makata at musikerong Jesus Manuel Santiago ang nagsa-Filipino sa bersiyong itinituring na gumagagap sa diwa at tekstura ng orihinal. Malaking pakinabang ang *Ang Matanda at ang Dagat* sa mag-aaral ng literaturang pandaigdig na mababasa ngayon sa sariling wika.

P2P
PRINT
VERSION
PDF

SENTERO NG WIKANG FILIPINO
UNIBERSIDAD NG PILIPINAS
DILIMAN, LUNGSOD QUEZON

ISBN 9786218196407

9 786218 196407